

BEZERÉDJ PÁL

ÉS

A HERNYÓSELYEM KULTÚRA MEGTEREMTÉSE

A magyarországi selyemtenyésztés létrehozása

Bizonyított tény, hogy Kínában már több mint 3000 évvel ezelőtt foglalkoztak a selyemhernyó nevelésével, a gubó feldolgozásával, a megfont fonalakból szövet készítésével.(1)

A magyar selyemtenyésztés első jelei a Baranya megyei Pellérdén az 1680. évben található meg. Egy olasz származású – Passardi nevű – férfi Olaszországból származó eperfákat ültetett, majd néhány év múlva a selyemhernyó nevelést és a gubó feldolgozást is megkezdte. Tehát a hernyóselyemmel való foglalkozás alapjai lerakattak. Az elkövetkező évtizedek alatt az ország néhány helyén – váltakozó sikerrel – foglalkoztak a selyemtenyésztéssel. (2)

Mária Terézia királynő uralkodása kezdetén nagy érdeklődéssel fordult a hernyóselyemmel kapcsolatos feladatok felé.

A helytartó tanács útján bocsátotta ki intézkedéseit. Ezek az eperfa csemeték előállítására, a megfelelő csemeték kiültetésére, a hernyók nevelésére, valamint a gubók feldolgozására vonatkoztak. A jobb, gyorsabb eredmény elérése érdekében olasz szakembereket alkalmazott a hazai selyemtermelés fellendítésére. Mária Terézia után fia II. József folytatta az anyja által megkezdett munkát. (3)

II. József halála után a magyarországi selyemtermelés hanyatlani kezdett. A XIX. század végi, a XX. század eleji több évtizedes dicső magyar selyemtenyésztést valószínűleg gróf Széchenyi István teremtette meg, amikor 1822-ben – akkor még jó barátjával – Wesselényi Miklós báróval Franciaországban tanulmányúton vett részt. Széchenyi a franciaországi tapasztalatok alapján mindenek előtt az eperfák előállításáról gondoskodott. Ennek érdekében „Eperfaegylet”-et alapított, ahol a tagok pénzadományokkal segítették az eperfamagok kikeltését, az eperfák felnevelését, azok csemetékként való kiültetéséig.

Széchenyi a rá jellemző elánnal kereste a lehetőségeket az ipari méretű selyemfeldolgozás megvalósítására. (4)

Széchenyi Bezerédj István személyében méltó követőre talált. Bezerédj István hidjai birtokán eperfákat ültetett, majd jobbágyait megtanította a selyemhernyók felnevelésére.

A későbbi években szövödét is létesített. Néhány év alatt Hidján létre jött – az akkori időnek megfelelő – hernyóselyem feldolgozó üzem. (5)

Bezerédj István 1856-ban meghalt. Végrendelete szerint testvérének fiára – ifj. Bezerédj Pálra – hagyta a selyemtenyésztés továbbvitelét. Bezerédj Pál ekkor még iskoláit végezte, ezért Bezerédj István özvegye, Bezerédj Amália vitte tovább a selyemtenyésztés és szövés dolgait.

Bezerédj Pál, aki 1840. március 17-én született Sopronban, gyerekkorában több alkalommal megfordult nagybátyjánál, Bezerédj Istvánnál, ahol apránként megismerkedett a selyemtenyésztéssel és a selyem feldolgozásával. (6)

Bezerédj Pál felsőbb iskoláit Bécsben, majd a bajorországi Weichenstefan-ban végezte, ahol „gazdasági felsőbb intézeti” oklevelet szerzett. Ezen oklevél megszerzése után nem jött haza, hanem Olaszországban és Franciaországban folytatta tanulmányait. E két országban volt annak idején a legfejlettebb a hernyóselyem termelés. Így mindkét országban alaposan tanulmányozhatta a selyemtenyésztést és a feldolgozást. (7)

Tanulmányainak befejezése után hazajött.

Itthon dönteni kellett, hogy a friss diplomás fiatalember milyen pályán kezdje az életét. A család jó barátja, Deák Ferenc azt tanácsolta, hogy Pál ne foglalkozzon politikával, mert úgyis sokan vannak a politikusok, hanem „csinálj inkább iparüzletet, ezzel többet használsz a hazának.”

Deák Ferencnek hálás lehet az utókor a fenti javaslatért, mert a Bezerédj család és főként Pál megfogadta a tanácsot és rövid idő alatt Hidján, a nagybátyjától kapott örökségben elkezdte selyemmel kapcsolatos tevékenységét. (8)

1879-ben Székesfehérváron ipari kiállítást rendeztek, ahol Bezerédj Pál is részt vett hidjai selyemcikkével, amelyek kiváló minőségükkel és változatosságukkal nagy feltűnést keltettek. A bemutatott selymek mellett leírást is közreadott, amelyben selyemcikkekről tájékoztatott és propagandát fejtett ki a selyemtenyésztés fontosságáról. Az akkori földművelési-, ipari-, és kereskedelemügyi miniszter, báró Kemény Gábor, is meglátogatta a kiállítást. Érdeklődését Bezerédj kiállítási anyaga keltette fel legjobban és ott helyben megbízta, hogy készítsen országos programot a magyar selyemhernyó tenyésztés és feldolgozás fellendítése érdekében.

A felkérést Bezerédj elfogadta és röviddel később az elkészített program oly sikert aratott, hogy azonnal megbízást kapott a

kormánytól a magyar selyemtenyésztés irányítására. Báró Kemény Gábor miniszter annak ellenére bízta meg Bezerédj Pált, hogy az 1880. évi állami költségvetés tárgyalása alkalmával Wahrmann Mór a pénzügyi bizottság tagja törölni akarta a selyemtenyésztésre biztosított támogatást a korábbi eredménytelenségek miatt. A későbbi évek, évtizedek a minisztert igazolták, mert Bezerédj Pál rövid idő alatt virágzó selyemtenyésztést hozott létre.

1880. március 2-án Bezerédj Pál létrehozta az Országos Selyemtenyésztési Felügyelőséget Szekszárdon. Bezerédj azért döntött Szekszárd mellett, mert központibb hely volt, mint Hidja és ekkor Szekszárdon már volt egy épület, amelyben selyemfonoda működött. (9)

Első tevékenysége: munkatársaival bejárta az ország azon településeit, ahol már tenyésztettek gubót. Így hiteles képet kapott részben az eperfák állapotáról és mennyiségéről, részben a tenyésztők szakértelméről és tenyésztési lehetőségeikről. Útja során saját pénzből kártalanította azokat a tenyésztőket, akiktől valamilyen ok miatt nem vették át a termelt gubókat. Ezzel a gesztussal bizalmat ébresztett a tenyésztőkben. (10)

Gróf Széchenyi István selyemtenyésztéssel kapcsolatban azt mondta:” erdőként kell állni az eperfáknak, mielőtt a selyemtenyésztésről komolyan szólni lehessen.” Ezzel az igazsággal Bezerédj Pál is tisztában volt, ezért kereste fel a nagybirtokosokat és a községek elöljáróit, hogy ingyenes használatra területeket engedjenek át a faiskolák létesítésének céljára. Tolna megyétől Torontál megyéig sok pártfogót talált. Voltak makacsul ellenszegülő községek is, ahova megbízottakat küldött Bezerédj, hogy az ügy érdekében nyerjék meg az elöljáróságot.

Bezerédj Pál eperfamagot és csemetéket vásárolt külföldön, így be tudta indítani az itthoni szederfatenyésztést az egész országban. (11)

Természetesen az eperfák nevelése, gondozása nem ment zökkenő nélkül. Nem minden községben foglalkoztak kellő gondossággal a faiskolák dolgaival, a facsemeték helyes kezelésével. Ezért Bezerédj javaslatára a kormány megalkotta az 1894. évi XII. törvénycikket, amely létrehozta a járási faiskola felügyeleti intézményt és biztosította a selyemtenyésztők részére a szabad lombszedést. Ez utóbbi rendelkezésre azért volt szükség, mert gyakran előfordultak olyan esetek, hogy valamilyen ellenszolgáltatás fejében szedhettek csak

lombot a tenyésztők. Ez a tény sok tenyésztőt visszariasztott, mert ezek az emberek a legszegényebb néprétegből kerültek ki. (12)

Bezerédj Pál tevékenysége alatt – 1880 -1918-ig – kiosztásra került 80000 liter eperfamag a faiskolák részére. 57 faiskolában százmillió 2-3 éves csemetét állítottak elő és 2500000 eperfáról lehetett lombot szedni. (13)

A járási faiskolai felügyelők 5000 községet ellenőriztek. Tevékenységük nemcsak ellenőrzésből állt, hanem szaktanácsadási kötelezettségük is volt. A faiskolai ellenőröknek rendszeres jelentést kellett küldeni a szekszárdi felügyelőségnek. A jelentésekben ki kellett térni a legkisebb hibára is.

Az eperfák előállítására, azok kiültetésére és felnevelésére sok pénzt költött az állam és magánszemélyek is. Az eperfák védelmében állami rendelet és helyi utasítások is születtek. Mindezek mellett szigorúan büntették is azon személyeket, akiket az eperfák rongálásán értek. Ennek érzékeltetésére egyetlen példa egy csámpapusztai gazdatiszt az eperfák ágait levágta, mert azok belógtak a földjére. 50 korona büntetésre ítélték. Hiába fellebbezett, a büntetést meg kellett fizetnie.

1909-ben ugyancsak Bezerédj javaslatára a kormány elrendelte a közterületi eperfák leltározását. Ezzel a rendelkezéssel a községek előljárói kénytelenek voltak foglalkozni a területükön található eperfákkal. Kötelesek voltak a megrongált, kipusztult fák helyébe másikat ültetni, az elültetett csemetéket öntözni, karóval ellátni. (14)

Az eperfák kellő mennyiségének biztosítása mellett a másik alapvető tevékenység a selyemtenyésztés sikerének érdekében az egészséges selyempete biztosítása volt. Az első években a Görz-ben tanulók is állítottak elő egészséges petéket, Bezerédj Olaszországból is vásárolt a szükségnek megfelelő mennyiségű selyempetét.

A szederfa tenyésztéshez, a hernyótenyésztéshez, az egészséges pete készítéshez szükséges ismeretek elsajátításához első sorban tanítókat igyekezett megnyerni. Több csoportban az ausztriai Görz-ben található Állami Selyemtenyésztési Kísérleti Intézetben tanulhatták a tanítók az új ismereteket.

A tanítókon kívül a falusi papságot is felkérte Bezerédj a selyemtenyésztés előmozdítására. (15)

1880-ban Szekszárdon a „selyemgyár” helyén Bezerédj selyempete vizsgáló állomást rendezett be. Ennek az állomásnak a felállítása szintén a felügyelőség első lépéseinek egyike volt és bizonyíték

Bezerédj szakértelmének, valamint gazdasági érzékenységére is. Ugyanis az itthon szaporodó szakembergárdának minél előbb, import nélküli petével kellett ellátni a hazai tenyésztőket.

Bezerédj külföldi tapasztalatai alapján, Szekszárdon megvalósította a „rekesz petézést”, aminek lényege, hogy a gubóból kibújt pilléket párzás után – páronként – elkülönítették. (16)

Így minden pille pár petéjét külön-külön megvizsgálhatták-górcsővezhették – mikroszkópizálhatták. A betegségek ismérveit mutató pillék petéit megsemmisítették. Ez az intézet néhány év során Európa legnagyobb selyempete vizsgáló intézményévé fejlődött. (Az oroszországi hasonló intézet mintáját a szekszárdiról vették.) A teljesen kialakított szekszárdi intézetben 300 górcsővel 800 munkás dolgozott az állomáson. Évenként 8 millió pille pár vizsgálatára került sor. (17)

Bezerédj kérésére a kormány megalkotta az 1885. évi XXV. törvényt, amely a selyempete-készítést, annak forgalmazását és a selyemgubó termelést a kormány kizárólagos hatáskörébe utalta. (18)

Az 1884. és 1885. évi rendeleten kívül más szükséges rendeletek és törvények életbeléptetését sikerült Bezerédjnek kieszközölni a selyemtenyésztés érdekében.

E törvények és rendelkezések azt is bizonyítják, hogy Bezerédj nemcsak a megyei előljárókkal, a papsággal, a falusi tanítók széles rétegével tudott kapcsolatot teremteni céljának megvalósításának érdekében, hanem az országgyűlési képviselőkkel és a kormány tagjaival is.

Bezerédj Pál tevékenysége alatt a földművelési tárcát báró Kemény Gábor, utána Darányi Ignác, aztán Tallián Béla, majd gróf Serényi Béla viselte. Bezerédjnek mindegyik miniszterrel szoros kapcsolata volt, kéréseit teljesítették. A meglévő irodalomban nem találni olyan kitétel, ami szerint ne teljesítették volna valamilyen javaslatát. A jelzett miniszterekkel való jó kapcsolat tette lehetővé, hogy Bezerédj páratlan eredményt tudott felmutatni. A miniszterek maradéktalan támogatása azzal magyarázható, hogy Bezerédj minden szerződést pontosan betartott, az államtól a lehető legkevesebb pénzt vette csak igénybe, de azt is visszafizette a selyem hasznából. Munkatársaitól ugyanolyan szigorú fegyelmet kívánt meg, mint saját magától. Bezerédj Pál szakértelme nem volt kétségbe vonható mind a selyemtenyésztés és feldolgozás, mind a gazdálkodás terén. (19)

1879-ben, amikor Bezerédj Pál elkezdte tevékenységét, az országban összesen 2507 kg gubót termeltek. Egy évvel később 10131 kg-ot, 1884-ben 122133 kg-ot. Néhány év alatt tehát lényegesen szaporodott az évenkénti gubó mennyisége, annak ellenére, hogy a beindított eperfa ültetés még jó néhány évig nem segítette az ország selyemtermelését. A már korábbról meglévő fák voltak csak lombozhatók, a megfelelő szervezés, a tenyésztők bizalmának megnyerése, a sok jóindulatú felügyelő munkája és sok minden más jó irányba mutató tevékenység segítette a gubótermés rohamos emelkedését.

Később a sok ezer lombozható eperfa tette lehetővé az egy millió kg feletti termést. 1905-ben 1959218,80 kg gubót állítottak elő az országban. Ez volt az ország csúcstermelése, de az első világháborúig minden évben bőven egy millió kg feletti volt az éves termés. (20)

1885. év után az évi gubótermés már 100000 kg fölé emelkedett. A rendelkezésre álló gubót fonallá feldolgozni a meglévő két fonoda már nem volt képes. A termelt gubó nagy részét fojtás és válogatás után külföldi cégek részére eladták. Bezerédj tisztában volt azzal, hogy a magyar gubó kitűnő minőségű, ennek igazolását megbízható olaszországi cégekre bízta. Abban az időben Olaszországban gubó és selyem hitelesítő intézet működött. Az intézettől kapott minőségi bizonyítványokkal a vevők felé igazolni tudta a megfelelő minőséget, amit a vételárban is kifejezésre juttattak. (21)

A gubószál kiváló tulajdonságát két tényező biztosította. Az egyik hazánk éghajlata, a másik pedig a tenyésztés során a hernyók utasítás szerinti kezelése. A hernyók jó kezelése egyrészt azt bizonyítja, hogy a tenyésztésért felelős felügyelők megfelelő oktatást végeztek, másrészt a tenyésztők a tanultak szerint végezték munkájukat.

A tenyésztési idő bő egy hónapja alatt a tenyésztőnek nem kis feladatot kellett ellátni. Döntő többségük a legszegényebb családból tevődött össze. Az egy szoba-konyhás házukból vagy lakásukból ki kellett költözni, hogy a hernyóknak fedett, zárt helyük legyen. Ez idő alatt a család valahol fészkerben, pajtában húzta meg magát. A hernyóknak naponta friss levélre volt szükségük, ami a legtöbb családnak napi 8-10 km gyaloglást jelentett a család egy-két tagjának, mert közelükben nem volt eperfa. (22)

Az etetés különösen megerőltető volt az utolsó 10 napban, amikor „selyemre” ettek a hernyók, ugyanis ebben az időszakban nagyon

nagy étvágyuk van. Egy doboz (18 g) hernyó az utolsó életszakaszában 500-550 kg friss levelet igényel. Ehhez a munkához még a tisztántartás feladata is tartozott. Az almozást két naponként feltétlenül el kellett végezni, mert a betegségek megjelenését első sorban csak így lehetett elkerülni. Az almozás nem volt nehéz munka, csak időigényes. Ezt a műveletet úgy lehetett elvégezni, hogy friss levelet helyeztek a hernyókra, arra azok felmásztak, majd levéllel együtt tiszta helyre lerakták. (23)

A hernyókat padlón vagy rögtönzött állványokon tárolták.

A gubótermelés gyors fejlődésének két lényeges összetevőjéről – az eperfák ültetése és az egészséges pete biztosítása – már szóltam, szó esett az irányítók, felügyelők taníttatásáról is. E tényezők mellett még másokról is szót kell ejteni. A selyemhernyók etetésének és gondozásának megfelelő elsajátításával a tenyésztésre jelentkező igen egyszerű embereket meg kellett tanítani és folyamatosan ellenőrizni is kellett. (A tenyésztők oktatásának szükségszerűsége magyarázza Bezerédjnek azt a törekvését, hogy minél több falusi tanítót sikerüljön megnyerni a selyemtenyésztés érdekében.) A felügyelők lelkiismeretes munkájukkal elősegítették a tenyésztők jó munkáját, azaz jó minőségű gubók előállítását. A jó minőségű gubó biztosított olyan keresetet a tenyésztőnek, ami a család gondjait nagyban enyhítette. 1880 és 1885 közötti években az egy tenyésztőre eső átlag kereset 23 K 72 fillér volt. (24)

Abban az időben 1 kg kenyér ára 20 fillér, 1 liter tejé 15 fillér körül mozgott.

A beváltott gubó kilójáért – általában – az I. osztályért 1 Ft 20 fillért, a II. osztályért 50-70 fillért, a használhatatlan gubóért 5 fillért fizettek. Évenként kis változások előfordultak az árakban a külföldi kereslettől függően. (25)

Bezerédj Pál a selyemgubó tenyésztők okítása érdekében még kalendáriumot is szerkesztetett, amelyben a szokásos naptári rész és kis történetek mellett a pontos selyemtenyésztési leírás is szerepelt, képekkel illusztrálva. Az egészséges hernyók naponkénti nagysága és az egyes időszakban szükséges lomb mennyiség is feltüntetésre került. A különféle betegségben szenvedő hernyókról színes kép is rendelkezésre állt a tenyésztőknek a mind jobb eredmény elérésének céljából. A kalendárium szöveges és képes tájékoztatást adott a helyes eperfametszésről is. Ez a kalendárium a „Selyemtenyésztők naptára”

címet viselte és német, szerb, horvát, román, tót és magyar nyelveken adták ki a tenyésztőknek ingyen.

A selyemtenyésztés látványos fellendülésének az is biztosítéka volt, hogy a tenyésztőknek azonnal kifizették a gubó értékét, amikor a beváltóhelyen a gubót leadta. A gubóért kifizetett összegeket az állam előlegezte.

Bezerédj külföldi összeköttetései révén a beváltott és lefojtott gubót jó haszonnal tudta eladni. Így az államtól kapott pénzt vissza tudta fizetni.

Bezerédj részben a gubó minőségi javításának érdekében, részben gazdasági és pénzügyi szempontok miatt francia, olasz, osztrák selyem szakemberekkel tartott szoros kapcsolatot. Ezek közül legszorosabb összeköttetése Ritter Vilmos görzi selyemgyárossal volt. (26)

Bezerédj Pál nagyon jól tudta, hogy a gubó eladása nem jó üzlet. Ezért lehetőségeihez mérten igyekezett minél előbb fonodákat építtetni.

1881-ben Pancsován kezdték az első fonoda építését. Ebben az évben 41537,04 kg gubó termett, két évvel később már 72000 kg fölött volt a gubótermés. Ez a tény arra figyelmeztette Bezerédjt, hogy a fonodák számát szaporítani kell. Így 1884-ben Újvidéken épült a második. A továbbiak építésének kezdete: 1898 Tolna, 1900 Győr, 1901 Komárom, 1904 Lugos, 1905 Mohács, 1907 Törökkanizsa, 1908 Békéscsaba. (27)

A pancsovai fonoda csak 30 orsóval kezdett dolgozni. Ezt a fonodát Bezerédj 1900-ban megnagyobbíttatta. Az újvidéki fonoda is még kis teljesítményű volt. E két fonoda építési költségeivel még bővebben foglalkozunk.

A többi fonoda már 100 feletti orsószámmal dolgozott. A fonógépeket Olaszországból szereztek be. A gőzgépeket és egyéb gépi berendezéseket az itthoni ipar biztosította. A fonodák építési és felszerelési költségei kb. 400000 koronába kerültek. (28)

A munkásnőket, a gépek kezelőit olasz szakmunkások tanították be. (29)

Bezerédj a fonodákat bérbe adta, de csak akkor, amikor a fonoda termelése az általa támasztott magas színvonalú termelést produkálta, mind minőségi, mind mennyiségi szempontból. Ha a kellő személyzet már megfelelő gyakorlattal rendelkezett és a fonoda biztonságos

üzemmenete biztosított volt, akkor jöhettek a bérlők. A jelentkező bérlőknek pályázniuk kellett. Természetesen a legkedvezőbb pályázóval kezdődött meg a tárgyalás. Bezerédj minden fonodával ezt a gyakorlatot folytatta. A nyertes bérlő a legmesszebbmenően meg volt elégedve a fonoda teljesítésével. Ennek hamar híre ment. A bérlők Franciaországból, Angliából, Ausztriából és Svájcban jelentkeztek. (30)

A fonodák és az évenkénti szaporodó gubótermés szükségessé tette a gubóraktárak építését is. Az akkori Magyarország területén 18 gubóraktár épült: Baján, Békéscsabán, Fehértemplomon, Győrött, Lugoson, Németpalánkán, Óverbáson, Óbecsén, Ómoldován, Szabadkán, Temeskubinban, Temesvárott, Titelen, Tolnán, Versecen, Zomborban és Zsabján. A raktárak nem voltak egyformák. 150000 és 200000 kg befogadóképességűek voltak. A raktárak rendeltetése nemcsak a tárolás volt. A beváltó állomásokról a raktárakba érkezett a gubó, ahol a fojtó berendezésekkel elpusztították a gubóban élő bábót. A bábok elpusztítására azért volt szükség, hogy a báb ne tudjon átalakulni pillévé. Ugyanis a pille átfúrja a gubó falát, az átfúrt gubó pedig alkalmatlan a fonásra. Az elsőként épített raktárakban a fojtás forró gőzzel történt, majd a később épített raktárakban Bezerédj Pál a legmodernebb berendezéseket vásárolta meg, melyek forró levegővel dolgoztak. Ezek voltak a PELLEGRINO fojtó berendezések. (31)

A fojtók oldalt nyitott, fedett szín alatt üzemeltek, kilenc tartály helyezkedett el egy sorban. A Pellegrino fojtók két tartálysorral dolgoztak. A tartályok hossza 180 cm, szélessége 90 cm, mélysége 80 cm volt. A tartályok alaphelyzetben lesüllyedtek a tartálysor alatti csatornába és csak a kávájuk – kb. 10 cm – volt a felszín felett. A tartályok rövid oldalán egy-egy öntöttvas kar volt, melyek segítségével a tartályokat mozgatni, emelni lehetett.

A fojtás művelete az első tartály megtöltésével kezdődött, melyben a gubó súlya 150 kg-ot nyomott. Ekkor már a tartályok alatti csatornában forró levegő cirkulált. A kazánban termelt gőzzel fűtőtesteket melegítettek és az ott keletkezett 80-94 fokos levegőt ventilátorok szállították a tartályok csatornájába. A 94 foknál magasabb hőfok már égette a gubókat. Az első tartály megtöltésétől számított 12 perc után – a karok segítségével – a gubókat a második tartályba öntötték, majd az első tartályt ismét megtöltötték fojtásra

váró gubóval. Mivel a tartályok alsó része perforált bádogból készült, a forró levegő a gubók között áramlott, a gubó falát is felmelegítette és a benne lévő báb bizonyos idő után elpusztult. Az újabb 12 perc után a második tartály gubóit a harmadikba öntötték, az elsőét a másodokba és az első ismét feltöltötték fojtandó gubóval. Ez a folyamat addig zajlott, amíg a legelső gubómennyiség el nem hagyta a kilencedik tartályt, melynek súlya 36-38 kg-ra csökkent. Ezzel a fojtás művelete befejeződött, azaz a báb biztosan elpusztult, már nem alakulhatott át pillévé, a pille nem fúrhatta ki a gubó falát, tehát a gubó fonáshoz felhasználható volt.

A kilencedik tartály gubóit ponyvára öntötték, melyet négy dolgozó egy-egy sarkán megfogott és a raktárba vitték, ahol a ponyváról a gubókat szétterítették, hogy megszáradjanak.

Amikor a fojtott gubóból már egy nagyobb mennyiség állt rendelkezésre, ismét a tartályokba kerültek szárítás céljából. Természetes úton a gubók teljes kiszárítása nagyon sok időt vett volna igénybe. A szárítást ugyan olyan menetben végezték, mint a fojtást, csak alacsonyabb hőfokú levegővel – maximum 85 fokkal – és változatlan forgatási idővel. Miután a szárítási műveletben is elhagyta a kilencedik tartályt a gubó, ismét a raktárba került, ahol újra kiterítették és csak több napi kiterített szárítás után tették a tömeghez.

A gubó tökéletes szárítása nagyon fontos volt. Ha valamennyi nedvesség a gubóban maradt, az a penészedést, rothadást indította el, és fonásra alkalmatlanná tette a gubót.

A tenyésztőktől a gubót három osztályban vették át. E három gubóosztályt a fojtás során is külön tartották. Amikor a raktárba érkező összes gubót lefojtották és szárították, megkezdődött a gubótermés felmérése. A gubókat osztályonként 200x80 cm-es jutazsákokba mérték fel és bevarrták. Minden zsák tara- és bruttó súlyát megmérték, azt begy jegyzékben feljegyezték, ahol a nettó súlyt is meghatározták, melynek végösszege adta annak az évnek a termését. Ezekben a zsákokban tárolták a gubót a fonodai felhasználásig. A fonodai felhasználáshoz a gubókat újra válogatták, mely válogatási mód későbbiekben kerül ismertetésre. Fonodai válogatást csak abban a kilenc raktárban végeztek, ahol fonodák is épültek. (32)

Egy-egy fonoda építési és berendezési költsége 400000, a gubóraktárak hasonló költsége 80000 korona körül mozgott.

Bezerédj Pál 1917 márciusában Máday Izidornak írt leveléből van a következő idézet:

„Éppen ma harminchét éve annak, hogy Szekszárdra érkeztem és átvettem a selyemtenyészést. Felesleges neked többet mondani. Jobban tudod, mint bárki más az élők sorából, hogy ez mit jelent. Mintegy 120 millió koronát osztottunk ki a legszegényebbek között és a múlt év június végéig visszafizettük tényleg az országnak minden kiadását, melyet a selyemtenyészésre fordított.

Már ma van a Hitelbankban a mi javunkra 5 millió koronánál nagyobb összeg, ami annyit jelent, hogy visszafizethetjük az állam tulajdonát képező összes beruházási költségeket is.”

(Máday Izidor Bezerédj Pál legközelebbi munkatársa volt 1880-tól.)

A fenti idézet második és harmadik mondata valójában nagyon sokat mond és ezt célszerű megvilágítani.

Voltak, akik a selyemtenyészést „népipar”-nak nevezték, mert hernyótenyészéssel döntően a legszegényebb családok foglalkoztak. E szegény tenyésztők részére kifizetett 120 millió korona nagy segítséget jelentett. Nem szabad elfelejteni, hogy az évente fizetett gubóarat az állam megelőlegezte. Ezt a kölcsönt a gubó értékesítése után az államnak visszafizették.

1880-tól 1917-ig a selyemtenyészés az államtól 118110491 korona és 78 fillér támogatást élvezett, melyből 1917-ig visszafizetett 110657072 korona és 95 fillért. A két összeg közötti különbség 7453418 korona 83 fillér. Ezt az összeget bőven fedezte egyrészt a tartalék tőke, valamint a fonodák, a gubóraktárak és berendezései, valamint az egyéb más építmények, melyek a selyemtenyészés szolgálatába állítottak. (34)

A korabeli pénzügyi feljegyzések „kamat nélkül felajánlott idegen pénz” címén említett 159079 korona 36 fillér, melyet szintén Bezerédj Pál használt fel. Ezt az összeget Bezerédj működésének első évtizedében használta fel esetenként, amikor az állam által biztosított keret elfogyott, de az intézkedésekhez pénzre volt szükség, akkor sajátjából használt fel a megvalósítandó cél érdekében. A „kamat nélküli összeg” szintén visszafizetésre került. (33)

Bezerédj Pál édesanyja oroszországi rokonsága révén 120000 korona örökséget kapott. Ezt a tekintélyes nagy összeget a család nem magára költötte, hanem felépíttette a pancsovai első kis fonodát,

valamint az újvidéki fonoda egy részét. E 120000 koronát Bezerédj nem kérte vissza az államtól.

Bezerédj Pál működésének 38 éve alatt semmilyen díjazást, vagy anyagi szolgáltatást nem fogadott el. Ő és családja birtokának hozadékából élt.

Bezerédj bebizonyította, hogy a selyem szakma minden részletét ismeri, úgymint: a tenyésztést, a petekészítést, a selyemfonást és a nyers selyem feldolgozását egyformán avatott szakemberként végezte. Ezen kívül szakavatottan irányította a selyemtenyésztés pénzügyi és gazdasági ügyeit is. Természetesen az ország minden részén megbízható munkatársai voltak a végrehajtásban, de a Selyemtenyésztési Felügyelőség vezetése – minden szempontból – az ő nevéhez fűződik. Egy ilyen nagy szervezet hatékony működése csak állandó, következetes munkával és fegyelemmel lehetett elérni. Mind a munkabírás, mind a fegyelem Bezerédjben megvolt. Minden munkatársától ugyanolyan fegyelmet és intenzitást követelt meg, mint saját magától. (34)

1907-ig a horvátországi gubótenyésztés is Bezerédjhez tartozott. A szétválás alkalmával Bezerédj levélben vett búcsút a horvát kollégáktól. E levél egyik része ad feleletet arra, hogy Bezerédj miért nem fogadott el semmilyen fizetést munkájáért. Idézet a levélből: „Régi családi hagyományok fűztek hazám selyemtenyésztéséhez és erről az akkori kormánynak tudomása lévén, azon megtisztelő felhívást nyertem, miszerint vállalnám el újabb meghonosítását a selyemtenyésztésnek, mely akkor jóformán megszűntnek volt tekinthető. Ezt a megbízást elfogadtam, mégis azon feltétel mellett, hogy semmi fizetésre, sőt készkiadásaim megtérítésére sem támasztok igényt és ezzel megtartom teljes független önállóságomat.” (35)

Bezerédj Pál mint az Országos Selyemtenyésztési Felügyelőség vezetője és mint miniszteri meghatalmazott igen sok kitüntetésben részesült volna, de ezek nagy részét visszautasította. Volt néhány, melyet nem tudott elhárítani. Ezek az alábbiak voltak.

1900-ban a Magyar Tudományos Akadémia Wahrman-díj arany fokozatával tüntette ki közgazdasági tevékenységéért, mellyel pénz is járt, de a pénzt köszönettel visszaadta. (36)

1903-ban a király kinevezte a „főrendiház életfogytiglani tagjává”. Bezerédj a kitüntetést elfogadta egy feltétellel, mégpedig: továbbra is

csak a selyemtenyésztéssel foglalkozhat változatlanul. Feltétele teljesült. (37)

A hetven éves Bezerédj 1910-ben a király „valóságos belső titkos tanácsossá” nevezte ki. (38)

1917-ben a Magyar Tudományos Akadémia – közgazdasági tevékenységéért – „tiszteletbeli tag”-nak választotta. (39)

Bezerédj Pál évenként az Országos Felügyelőség munkájáról írásban számolt be. E beszámolók nemcsak a megyék eredményeit tartalmazták, hanem a megyékben selyemtenyésztéssel foglalkozó településekkel is. A szöveges részben dicséret illette a kiváló eredményt elérő tenyésztőket. Köszönetet mondott mindazoknak személy szerint, akik a tenyésztők segítségére voltak. A kimutatásokban szerepelni kellett a község eperfa állományának, abból mennyi volt lombozható, mennyi pusztult el az év folyamán, mennyi fát tettek tönkre és kik. Egy-egy községből hány kilométer távolságból lehetett lombot biztosítani. (38)

A gubó kimutatásban szerepelt a termelt gubó mennyisége, az egy tenyésztőre jutó átlag, a termelt gubóért fizetett összeg, a tenyésztésben résztvevő települések, a tenyésztésben résztvevő családok száma. (38)

Egy ilyen adatszolgáltatáshoz tökéletesen megszervezett adminisztrációra volt szükség településenként.

Ezek a szakmára nézve pontos adminisztratív adatok, melyek az egész ország területéről jutottak a szekszárdi központba, melyek Bezerédj Pál szervező készségét dicséri.

A Selyemtenyésztési Felügyelőség és így Bezerédj tevékenysége 31 megyére terjedt ki. Közel 3000 településen volt alkalmazott, aki végezte a selyemtenyésztés munkáit, úgymint: petekeltetés, selyemhernyó kiosztás a tenyésztőknek, tanácsadás és felügyelet a tenyészidő alatt, gubó beváltás és azzal kapcsolatos összes teendő, ami naponta váratlanul felmerült.

E községi alkalmazottakat a felügyelők ellenőrizték. Egy-egy felügyelőhöz 15-20 község tartozott. A felügyelők szakmai tanácsokkal látták el a községi alkalmazottakat mind a tenyésztést, mind az eperfák kezelését illetően. 10-12 felügyelő tartozott egy főfelügyelőhöz.

Mind a három irányító szintnek adminisztrációs jelentési kötelezettsége is volt. A főfelügyelők jelentései kerültek a felügyelőséghez. (39)

Bezerédj Pál által irányított munkának néhány év alatt külföldön is híre terjedt. Annak idején a lyoni Leon Armand Co. céget világviszonylatban is elismerték a selyemiparban. E cég vezetője Bezerédjnek írt leveléből álljon itt egy kis idézet, mely a magyar selyemtenyésztés rohamosan kiemelkedő eredményét elismeri és ezzel együtt Bezerédj Pál munkáját is.

„Ki kell mondanunk, hogy ennek az iparágak rohamos fejlődése Magyarországon annyira meglepett bennünket, hogy sokszor vetettük fel a kérdést, hogyan történhetett az, hogy ez az iparág Önöknél ilyen rövid idő alatt oly hatalmas lendületet vett...

Ezt a kérdést a helyszínen akartuk tanulmányozni, elmentünk Magyarországra...

...első helyen annak köszönhetik sikerüket, hogy Önök belátták, hogy elsősorban a tenyésztőket kell kiképezni és folyamatosan oktatni, mégpedig egy nemzedéken át, mert csak így lehet leküzdeni azokat a nehézségeket, melyek a selyemhernyók tenyésztése körül...lépten-nyomon felmerülnek.”

Olaszországból és Japánból is járt küldöttség Szekszárdon Bezerédjnél a selyemtenyésztés tanulmányozása céljából. (40)

A magyar selyem minőségének jó hírét a külföldi kiállítások magas kitüntetései is bizonyítják. Az első „Grand Prix”-el jutalmazott kiállítás 1894-ben Lyonban volt. A világ akkori összes selyemtermelő vállalatai közül csak tíz kapta meg ezt a magas kitüntetést. Hangsúlyozni kell, hogy akkor még 14 éves sem volt Bezerédj tevékenysége.

Hasonló elismerés érte a magyar selymet az ausztriai kiállításon is.

1900-ban Párizsban, majd 1904-ben Saint Louisban kapott Grand Prix díjat a magyar selyem. Ez utóbbi díj átadásakor a bizottság közölte, hogy a magyar selyem a világ bármelyik selymével felveszi a versenyt és a magyar fonodák technikai berendezései felülmúlják az összes európai selyemfonodákat.

1906-ban Milánóban „Grand Premio” járt Bezerédjnek.

Országon belül sok helyen és sokszor rendezett Bezerédj kiállítást a selyemtenyésztés propagálása céljából. A legjelentősebb hazai kiállítást a „Millenáris Kiállítás”-on láthatta a közönség, ahol

„...fehérbóbitás munkásnőink a közönség szemeláttára villamos erővel hajtott gépeken gombolyítottak le gubókat.” (41)

Bezerédj Pál működésének idejében – amikor már mind a kilenc fonoda üzemelt – évente 1550000 kg gubót dolgoztak fel, melyből 130000 kg hernyóselyem fonalat nyertek. E két adat azt bizonyítja, hogy egy kiló hernyóselyem fonal előállításához 11 kg körüli gubóra volt szükség. A mai selyemtermelő országokban ez a gubó kihasználási mutató 2 kg körül mozog. Ehhez viszonyítva Bezerédj fonodáinak eredménye rossznak mondható. Valójában az akkor meglévő gubófajták nem biztosítottak jobb eredményt. Tehát az akkori 11 kg-os gubó kihasználás, azaz a „rendita” kiváló eredményt jelentett. Ezt a kiváló fonási eredményt nemcsak Magyarországon fogadták el, hanem a francia, olasz és japán selyemintézetek is elismerték és propagálták.

A mai 2 kg-os eredményt hibrid és polihibrid hernyók gubóiból lehet produkálni.

Bezerédj fonodáiban 2650 munkásnőt foglalkoztatott állandó munkával. Ebbe a létszámba nem tartozik bele a vezető gárda, valamint a karbantartó és kisegítő létszám.

Az ország 18 gubóraktárában 1100 munkásnőt foglalkoztattak, de ez a létszám nem volt állandó. A nyári hónapokban, a gubó beváltás idején, több munkást kellett foglalkoztatni. (44)

A tágabb Bezerédj család minden tagjára jellemző volt a szociális és emberbaráti tevékenység.

A legismertebb a jobbágy felszabadító, önként adózó Bezerédj István. Bezerédj Andor saját költségén tartott fenn iskolát Jegenyésen, ahol a birtokán élő és iskola korú gyerekeket tanította. (42)

A Bezerédj család nőtagjai közül többen gyermekek istápolásával foglalkoztak.

Természetesen Bezerédj Pál lelke is át volt itatva az emberbaráti érzésekkel, melynek lépten-nyomon megnyilvánulását is adta.

Tulajdon képen az eddig leírtak kivétel nélkül emberbaráti cselekedeteknek tekinthetők. A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány példa.

Néhány fonodánál árvalány-otthonokat építtetett, ahol az ország egész területéről elhelyezésre kerültek az árva leány gyerekek. (E téma részletes leírására e dolgozat harmadik részében kerül sor.)

A fonodákban és a selyemiparhoz tartozó más munkahelyeken dolgozó analfabéták taníttatását tette lehetővé oly módon, hogy vasárnapokra szervezték a tanítási napokat. (43)

A hidjai birtokon élő gyermekek is helyben járhattak iskolába.

Bezerédj Pál éveken keresztül népkonyhát is üzemeltetett Szekszárdon. 1899. december 21-től 1900. február 28-ig 7176 adagot adtak ki.

1901. január 2-án 75,

1901. január 3-án 95,

1901. január 4-én 109 szegénynek szolgáltatottak ki ebédet.

A népkonyhát nem kizáróan a saját költségén működtette Bezerédj, hanem kérte a tehetősebb polgárokat akár pénzbeli, akár természetbeni támogatásra, melyet meg is kapott. A népkonyhát segítő polgárok jóindulatát nem felejtette el Bezerédj megköszönni. (45)

A hidjai birtokon a cselédek gyerekei 10 éves korig fejenként egy liter tejet kaptak naponta térítés nélkül. Ezt a tejet sem eladni, sem elcserélni nem volt szabad, csak a serdülő korú gyerekek fogyaszthatták el. (46)

A Selyemtenyésztési Felügyelőség megalakulásától az alkalmazottak a gyermek születése előtt 200 korona segélyben részesültek.

1888-tól Bezerédj havonta rendszeresen támogatta a családokat, amit ma családi pótléknak nevezhetnénk. A hivatalos családi pótlék – az állam részéről – csak 1912-től létezett. (47)

A fent említett csak néhány kiragadott példa a sok közül, de ezekkel is bizonyítható Bezerédj Pál nemes gondoskodása az emberekről.

Mindazok a tevékenységek, melyek eddig Bezerédj Pálról ismertetésre kerültek, elgondolkodtatja az embert, hogy vajon rendelkezett-e szabadidővel, vagy ahogy ma mondjuk volt-e lehetősége kikapcsolódásra? Volt, ha nem is sok, de egyetlen szenvedélyének hódolt néha, a vadászatnak. A Tolna megyei Közlöny 1891. október 11-i számában beszámolnak arról, hogy Bezerédj Pál október 3-án a decsi Holt-Duna mellett egész éjjel lesben állt és sikerült egy két éves szarvasbikát lőnie.

Bezerédj Pált 1917 második felében súlyos betegség érte. Betegségét felesége és gyermekei ápolásukkal és szeretetükkel igyekeztek elviselhetővé tenni. Betegségében is igyekezett nagy

művét figyelemmel kíséreni. Utolsó tevékenységével fizetésemeléseket hagyott jóvá és még az éjjel örökre elbúcsúzott 1918. január 21-én.

Halálának híre hamar elterjedt. A hidjai kápolna előtti ravatalát miniszterek és más nagy méltóságok keresték fel személyesen. Pályatársaitól az árva lányotthon lakóiig nagyon sokan kísérték el utolsó útjára. (48)

Vitathatatlan tény, hogy Bezerédj Pál sokat használt az országnak a selyemipar megteremtésével és ugyancsak sok-sok család megélhetését segítette elő a selyemtenyésztéssel. Ennek az embernek a földi maradványait még tábla sem jelzi. A hidjai temetőben helyezték örök nyugalomra, de a Bezerédj-síremléken, sem másutt, nem található a neve.

A TOLNAI HERNYÓSELYEMFONODA ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE A FONODA GÉPEINEK MŰKÖDÉSE ÉS A FONÁS TECHNOLÓGIÁJA

Az épülő fonodák sorában a tolnai volt a harmadik.

Tolna községet tulajdonképpen a véletlen szerencse juttatta a fonodához. Abban az időben Szekszárdon már közel húsz éve tevékenykedett az Országos Selyemtenyésztési Felügyelőség, és a petekészítő állomás is teljes egészében képes volt a peték készítésére és tárolására, tehát kézenfekvő volt Bezerédj Pál számára, - és valószínű még sokak számára is – hogy Szekszárdon fonoda is öregbítse a magyar selyemtenyésztés központját.

Bezerédj Pál Szekszárdon egy 120 katlanos fonoda felépítését határozta el. Tekintettel arra, hogy a fonodák vízigényesek voltak, ezért a Csörge tó mellett látszott a legcélszerűbbnek ennek felépítése. (49)

Bezerédj – amely településen bármit kívánt építtetni – megkereste a község vezetőit, elmondta az elképzeléseit és megkérdezte, hogy milyen támogatást tud adni az előljárással az építkezéshez. Mindenek előtt az ingyen rendelkezésre bocsátott terület volt a legfontosabb hozzájárulás. Ezen felül pénzbeni támogatást és téglát is szoktak

felajánlani. Így volt ez a szekszárdi fonoda ügyében is. Bezerédj felkérésére a szekszárdi elöljáróság a legközelebbi ülésén napirendre tűzte Bezerédj ajánlatát, ahol egyhangúan minden segítség megadásáról döntöttek. (50)

Mindezen gondolatok és cselekedetek 1893-ik év januárjában zajlottak.

Minden nagyobb esemény kezdetén gomba módra szaporodnak a magasztaló vagy demoralizáló mendemondák, pletykák. Így volt ez annak idején is. Néhány hónappal a szekszárdi fonodaépítkezés kilátásba helyezése után tudni vélték egyesek – és az újságban is megjelent – hogy Bezerédj Pál javaslatot tett a miniszternek, miszerint a pancsovai fonodát leszerelik és azt Szekszárdon fogják felépíteni. Ezen híresztelés természetesen nem volt igaz. A pancsovai fonodát nemhogy leszerelték volna, hanem bővítését határozták el, amit még 1893-ban el is végeztek. (51)

A Csörge tó melletti építkezés bejelentése után megkezdődtek az előmunkálatok, melyek a tó vízének vizsgálatát is magába foglalták. E vizsgálat azt bizonyította, hogy hernyóselyem fonásra a tó vize nem alkalmas, mert nem lágy. Ezért Bezerédj jelentést tett a földművelési miniszternek, melyben közli a vízvizsgálati eredményt és egyben javaslatot tesz a fonoda Tolnán való felépítésére. A miniszter elfogadta Bezerédj indokát a szekszárdi építkezés törlésére és a tolnai megkezdésére. (52)

Ezek után Bezerédj közölte elképzeléseit a tolnai elöljárósággal. Meglepően rövid idő elteltével értesítették Bezerédjt az építkezés messzemenő támogatásáról. A rövid időbeni válasz azért meglepő, mert a tolnai elöljáróság nem arról volt nevezetes, hogy gyorsan döntsön olyan ügyekben, ahol ingyen telekről és pénz adományokról volt szó. A gyors döntésben valószínű az játszhatott közre, hogy a központi Szekszárd helyett Tolnára esett a választás. A tolnaiak első nekibuzdulással egy kataszteri hold területet, és 100000 db téglát ajánlottak fel az építkezéshez. (53)

A Tolnán létesítendő fonoda létrehozásának első lépéseként Bezerédj kérte a földművelési minisztert, hogy Lovas András műszaki tanácsos urat küldje Tolnára. Néhány nappal később megérkezett a miniszter válasza, miszerint addig nem küldi a kért személyt, amíg a telkek kisajátítása le nem zajlik. Lovas urat csak abban az esetben

küldi Tolnára, ha a tolnai előjáróság a telkek árverését kiírja és azok ügye teljesen rendeződik. (54)

A földművelési miniszter levélben értesítette Bezerédjt, hogy ha a tolnai telkek árverés útján nem lehetnek a község tulajdonai teher nélkül, akkor a Földművelésügyi Minisztérium fogja a telkek kisajátítását kezdeményezni. (54)

1894. április 8-án de. ½ 11 órára összehívták Tolna község képviselőtestületét a kívánt telkek kisajátításának rendezésére. Az elnöklő Klosz Antal bíró tájékoztatta a megjelent előjárókat és képviselőket, miszerint Nagyságos Bezerédj Pál úr miniszteri tanácsos március első napjaiban látogatást tett a fonoda helyül kiválasztott területen és azt kérte, hogy az ingatlantulajdonosokkal egyezség vagy kisajátítás útján úgy állapodjanak meg, hogy bontási munkálatokkal május 15-ig végezni lehessen.

Összesen nyolc telek igénybevételeéről volt szó, melyek közül hat tulajdonos az alábbi árat kérte házáért:

Hága Mihály	2800 forint
Grosz Simon	1700 forint
Steindl Ferencné	1600 forint
Voltz Ferenc	2000 forint
Schnetzer Antal	2800 forint
Grosz Mátyásné	3000 forint (55)

A hetedik ház tulajdonosa Szabó József már nem élt, ott az örökösök miatt kellett árverést elrendelni, melyet március 21-én meg is tartottak. (56)

A nyolcadik telek a község tulajdonát képezte, így ezt a telket a község ajándékozta a fonoda építéséhez.

Az elnök a továbbiakban javasolta, hogy 20000 forintot szavazzanak meg a telkek megvásárlására, de alakuljon egy bizottság, mely tárgyaljon a tulajdonosokkal még egyszer, a lehető legkedvezőbb ár elérése érdekében. A szavazásra illetékesek név szerint szavaztak és mindannyian elfogadták a javaslatokat. (57)

Az ugyan nem ismeretes, hogy a bizottság milyen eredményt ért el a házak tulajdonosaival, de a nyolc telek adás-vételi szerződése megkötött és összesen 15620 forinttal kártalanították a gazdákat. Mivel e célra a községi előjáróság 20000 forintot szavazott meg a fennmaradó 4380 forintért 200000 db téglát is be tudtak szerezni az építkezéshez. (58)

A épületek bontását ugyan májusban még nem tudták megkezdeni, de a nyár folyamán ez is megtörtént.

A földművelésügyi miniszter 1894. novemberében elismerő tartalmú levelet küldött Bezerédjnek az építési terület gyors rendezéséért. (59)

1898 nyarán a fonoda építési területéhez még két házat vásároltak meg. Ezek: Scharschmidt Ádám házáért 1600 forintot, Rencz Antalnak és Wisner Katalinnak a házáért 2000 forintot fizettek ki. (60)

A telkek kisajátítása és rendezése után a tolnai előljáróság és a képviselőtestület sokáig nem hallott semmilyen hírt az építkezés megkezdésével kapcsolatban. Egyre nyugtalanabbak lettek, mert a pénzt megszavazták, el is költötték, de egyelőre semmi jelét nem látták az építkezés megkezdésének. Ezért úgy döntöttek, hogy felkeresik Bezerédj Pált és tájékoztatást kérnek tőle. A küldöttség öt fős volt, vezetője Péchy József tolnai plébános. A küldöttséget Bezerédj személyesen fogadta. Megmutatta az elkészült tervrajzokat és közölte, hogy a fonoda 1897. márciusában működni fog. A tájékoztatás után Bezerédj bőségesen megvendégelte a küldöttséget és ők megnyugodva, jó kedvvel búcsúztak el a hidjai kúriától. (61)

A Bezerédjnél tett látogatás 1895. júniusában történt. Sajnos semmilyen nyomát nem találni a levéltári iratanyagban, hogy miért késlekedett a fonoda építésének megkezdése. Ugyanis 1897. májusában érkezett Tolnára egy szakemberekből álló küldöttség, melynek tagjai az alábbi személyek voltak:

Bezerédj Pál, Tolna község bírása és jegyzője, valamint Bertrand és Tosolini urak a selyem felügyelőség üzemvezetői, Bonanni úr az újvidéki fonoda vezetője, Kalin úr a selyem felügyelőség építésze s az olasz Battaglia fonodafelszerelő képviselője.

Az urak a helyszínen ekkor állapodtak meg az építendő épületek helyéről. Kijelölték a fonoda helyét és a szükséges melléképületek elhelyezését is. Az urak még egy lényeges objektum elhelyezését is rendezték, mégpedig a holt Duna partján építendő kút helyét. A majdan építendő gubóraktár helyét is kijelölték.

A fonoda indulását illetően ismét megfogalmazódott határidő. Az épületek tető alá hozatalát még az 1897-es évre képzelték, az indulást 1898-ra, de ez nem valósult meg. (62)

1898. januárjában a Tolnamegyei Közlönyben megjelenő cikk így kezdődött: „Az Istenben hisz Tolnán mindenki, de hogy a selyemfonoda építkezése testté váljon, már rég nem hisz senki.”

A valóság az volt, hogy 1898. februárjában megkezdték a terület egyengetését és végre elindult a tolnai fonoda építése. (63)

Az építési munkákat a tolnai Felber Alajos és Pirgi Ferenc építőmesterek végezték. (64)

A Battaglia cég a fonógépeket 1899. novemberben leszállította. A gépek felszerelését az olasz gyár szakemberei november, december hónapokban elvégezték. (65)

1900. április 11-e a tolnai fonodának és Tolna községnek nagy napja volt. Délután 4 órakor Bezerédj Pál az alábbi vendégeknek mutatta be a korszerű, modern fonodát működés közben.

A meghívott vendégek voltak:

Bezerédj Pál miniszteri meghatalmazott nejével, Sztankovánszki János császári és királyi kamarás nejével, Döry Pál alispán nejével, Simonsits Elemér vármegyei főjegyző nejével, gróf Thun Ottó főhadnagy nejével, Fischer János tolnai uradalmi jószágigazgató, Wosinsky Mór szegzárdi esperes, Fekete Ágoston tolnai plébános, Ágoston István királyi táblabíró, Örfly Lajos szegzárdi takarékpénztári vezérigazgató, Török Béla, Tóth Ödön szegzárdi ügyvédek, dr Pápé Dénes királyi főjegyző –helyettes, Hoffmann Sándor alapítványi uradalmi főerdész nejével, Tóth Henrik királyi mérnök, építésvezető, Nunkovits Ferenc központi járási főszolgabíró, a tolnai előljáróság, az összes selyemtenyészési felügyelői hivatalnoki kar, a szegzárdi lapok képviselői és más meghívott vendég.

Bezerédj Pál elmagyarázta a tisztelt egybegyűlteknél a gépek működését, az épületek berendezését, kihangsúlyozva, hogy a fonoda gépei és összes berendezése a legmodernebbek közé tartozik. Nagy újdonságnak számított, hogy a fonoda villanyvilágítással volt ellátva, 120 lavorral (katlannal) üzemelt.

A fonoda folyamatos termelését 1900.április 18-án kezdte meg Stein György igazgató úr vezetésével. (66)

A munkások száma – a korabeli feljegyzések szerint – 300 volt, akiket olasz szakképzett munkások tanítottak be. A betanításra 90 olasz munkás érkezett Tolnára. (66)

A fonoda gépeinek működése.

A Battaglia gyártmányú hernyóselyemfonó gépek három részből álltak, úgymint: kétoldalas főzőasztalból, jobb és bal oldalon egyoldalas fonóasztalból és a fonóasztalokhoz tartozó motollaszekrényekből.

A fonodák nagyságát a beszerelt katlanok, vagy lavorok számával jellemezték. A tolnai 120 lavorra épült. A 120 lavort négy csoportba szerelték fel. Egy-egy lavorhoz egy-egy főzőberendezés és motollaszekrény tartozott.

Az első csoportban 28 lavor volt, két méter szabad terület után állították fel a második csoportot 32 lavorral, majd ez a 28 és 32 lavoros csoport ismétlődött a köztük lévő két méteres szabad területtel.

Az üzemcsarnok tengelyében helyezték el az öntöttvas lábakon álló öntöttvas főzőasztallapot, melyen jobb és bal oldalon 14-14 külső és belső főzőüst helyezkedett el. A külső üst oldalához csatlakozott a vizet betápláló vezeték szűrővel, az alján pedig a leeresztő szelep volt található. Mind a hideg, mind a meleg víz vezetésére az asztalok alá szerelt vörösréz csövek szolgáltak. A külső üst úrtartalma 20 liter, de az alkalmazott víz mennyisége 17 liter körül volt. Az üstök vizét közvetlen gőzfűtéssel melegítették. Minden üsthöz egy-egy szigetelt gőzcső tartozott, mely egy sárgaréz szelephez csatlakozott. A szeleptől hollandi anyával csatlakozó rézcső vezette a gőzt az üstben lévő vízhez. A rézcső alsó fele perforált volt.

A külső üstön egy öntöttvas perem foglalt helyet, melybe beleillett a belső üst. A belső üst fala perforált volt tehát a külső üst vízszint magasságával egyenlő mértékben a belső üst is vízzel telítődött.

Közvetlenül a külső üst mellett egy-egy mechanikai berendezés foglalt helyet, amely két részből állt. A felső rész egy megfelelő módon kialakított öntöttvas kar, mely felett egy tengely rögzítődött. A tengely egyik végén kúp fogaskerek pár segítségével egy függőleges csonk csatlakozott. E csonkra rögzíteni lehetett egy gyökérkefét. A tengely másik végére homlokkereket ékeltek. A kar radiális csapágy mentén 0 -100 fokig volt elmozdítható. A kar homlokfogaskereke vízszintes helyzetben kapcsolódott egy fogas ívvel. A fogas ív karja a főzőasztal alatt elhelyezett tengelyről forgattyú segítségével – áttételek útján - kapott lengő mozgást. A lengőmozgás következtében a karra rögzített kefe kb. fél fordulatokat végzett. A fogas ív lengéseinek

száma szabályozható volt. A beállított lengésszám után a berendezés leállt.

A kefe alaplapja sárgaréz lemezből készült 30 cm átmérővel. A kefére rizsgyökeret erősítettek, melyet kötés után 10 cm hosszúságúra egy síkba vágták.

Minden üsthöz gőzelszívó is tartozott, mely elszívó vezeték központi csőbe csatlakozott, onnan kivezették a fonoda tetősíkja fölé a gőzt.

Az üsthöz tartozott egy 15 cm átmérőjű kanál, amivel a belső bográcsból ki lehetett merni a gubót.

A főzőasztalon minden üst mellett volt még egy kiképzés, amelyben hideg vizet tároltak. Mielőtt a dolgozó a forró gubóhoz nyúlt, a kezét hűthette a tartály vizében.

Minden csoporthoz – a két csoportot elválasztó szabad területen – nivelláló tartályok biztosították az üstökben az állandó vízszintet. Az üstök csak a nivelláló tartályokon keresztül kaphattak vizet.

A fonodai berendezések második része a fonóasztal, mely szintén öntöttvas lábakon álló öntöttvas asztal, megfelelő kiképzésekkel. A főzőasztal jobb és bal oldalán kb. azoktól 1,5 m távolságban szerelték fel a fonóasztalokat. Így tehát a jobb és bal oldalon 14-14 fonókatlan helyezkedett el úgy, hogy az egyes számú katlanhoz az egyes számú főzőüst volt szemben és így tovább.

A katlanok vagy lavorok anyaga vörösréz lemezből készült. A lavorok alakjának megfelelő hely az öntöttvas asztalon biztosított volt. A lavor alakja egy téglalaphoz hasonlítható leginkább, amelynek kisebb oldala 38 cm, az egyik hosszabb oldala 77 cm, a másik hosszabbik oldala csak 50 cm. Ha az ember szemben állt a lavorral, akkor a téglalap alakú lavor jobb alsó sarka hiányzott. A hiányzó sarok helyére egy 11 cm átmérőjű és kb. egy liter űrtartalmú hideg vizes tartályt helyeztek, hogy a fonó folyamatosan hűteni tudja a kezét.

A lavor űrtartalma kb. 30 liter volt.

A lavorok vízfeltöltésére és leeresztésére megfelelő nyílások és csapok szolgáltak.

A főzőüstök vízének melegítéséhez hasonlóan oldották meg a lavorok vízének a melegítését is perforált vörösréz csővel és szeleppel.

A lavorok hátsó fala mögött foglaltak helyet az öntöttvas orsótartó karok, melyek a lavor fölé nyúltak be 15 cm-re. Megkülönböztettünk

két orsós és három orsós tartókat. A tartó karokon egymás felett, de egymástól 6 cm távolságban egy-egy villa alakú facsapágy tartotta az orsót.

Az orsó anyaga sárgaréz. Az orsózár hossza 9 cm, külső átmérője 8 milliméter. A szárban végig 5 milliméteres furat foglal helyet. A szár aljához illeszkedik egy 4 cm átmérőjű tárcsa, melynek kerülete 3-4 milliméteres bevágásokkal ellátott. A szár hosszának felső harmadában egy 35 milliméter átmérőjű hornyos tárcsa rögzített, ahova a hajtószinór illeszkedik. A szár felső végén lévő 16 milliméteres tárcsára ráhajtható a felső facsapágyon elhelyezett biztosító. Ezzel a biztosítási móddal rögzül az orsó a helyén.

A fonodák harmadik fő része a motollaszekrény, mely a fonóasztalok előtt volt felszerelve. Csoportonként és oldalanként annyi motollaszekrény üzemelt, amennyi a fonó lavorok száma volt. A motollaszekrények váza öntöttvasból készült, melyre fa borítást szereltek. A fonóasztallal szembeni részen egy nyílás volt látható, ahol az üveg fonalvezetők mozogtak. A szekrények hátsó oldala nyitható volt, mégpedig két irányban. A ferdén elhelyezkedő szekrény lapot felfelé, a függőlegesen álló szekrény oldalt lefelé kellett elmozdítani. Ezzel a megoldással váltak szabaddá a motollák és könnyen kiemelhetők voltak.

A motollaszekrények alsó felén a tengelyre ékelt dörzskerekekről kapták a motollák a forgómozgást.

A motollák fordulatszámának változtatásáról a csoportok végén elhelyezett berendezés szolgált. Az előző bekezdésben említett tengely egyik vége a motolla szekrény falán túl nyúlt, melyre egy tíz részre osztott lapos szíj tárcsát ékeltek. A tárcsa mind a tíz tagja sugár irányban elmozdult, amit a tárcsához tartozó réselt lap biztosított. Ez volt a meghajtott tárcsa.

Ezzel szemben foglalt helyet egy ugyan ilyen tárcsa, amiről lapos heveder segítségével kapott forgó mozgást a meghajtott tárcsa és így a motollák. A két tárcsának még egy kapcsolata volt egymással. A meghajtó és meghajtott tárcsa előtt egy-egy ék foglalt helyet, melyeket egy csavarorsó kötött össze. Az ékek rövidebb oldala 13 cm, a hosszabbik oldala 33 cm hosszú volt. Helyzetüket tekintve egymáshoz viszonyítva ellenkezőleg szerelték. A csavarorsó közepére szerelt kerék elforgatásával az egyik ék az egyik tárcsa tagjait széttolta, azaz

növelte a tárcsa területét, míg a másik tárcsa tagjait összehúzta, azaz e tárcsa területét csökkentette.

A motollaszekrényekben a korábban jelzett nyílásnál egy rúdon egymástól megfelelő távolságban rögzítették az üveg fonalvezetőket, mely rúdnak a váltakozó mozgását (jobbra-balra) a csoport utolsó szekrényének külső oldalán elhelyezett torztányér biztosította. A torztányér fordulata állandó volt. Kiképzése 6 cm-es fonalvezető mozgást engedett meg, vagyis a fonalvezető által vezetett fonal 6 cm széles motringot készített.

A motollaszekrények alsó felében gőzcsővel fűtötték a szekrényt a felmotollált fonal szárítására.

A fonó a motollákat szükség esetén le tudta állítani a fonóasztal alatti pedálokkal. Egy-egy fonónak négy motollája volt. Ugyanennyi pedál is tartozott hozzá. A pedál lenyomásakor összekötő rudak segítségével a motollák emelkedtek a dörzstárcsától és megálltak. Ugyanekkor a leállított motollához tartozó orsók is megálltak.

A motollaszekrényeket sorszámokkal látták el, ami egyben a fonó száma is volt.

A fonoda minden gépegysége egy központi elektro motor által mozgatott transzmissziós megoldással történt. A fonoda padlója alatt elhelyezett tengelyre ékelték a meghajtó szíjtárcsákat, melyekről lapos hevederekkel kötötték össze a fonógépek különböző részeit a padlón képzett nyíláson keresztül.

A fonoda vízellátását a Duna-parton épített toronyban elhelyezett szivattyú biztosította. A dunai szivattyú által szolgáltatott vizet a fonoda épülete mellett a földben kialakított tározóba gyűjtötték. A tározóba töltés előtt a víznek kavicsszűrőn kellett átfolyani, ahol a vízben lebegő iszaptól megtisztult. A tározóból újabb szivattyúk segítségével került a víz a fonodai nivelláló tartályokba és onnan a fonógépek megfelelő helyeire. (67)

A hernyóselyemfonás technológiája.

A selyemtenyésztők a beváltás előtt három osztályra válogatták a termelt gubót: I., II., III. osztályúra. Ez volt a beváltási gubóosztály. Az így válogatott gubó fonásra alkalmatlan volt, ezért az I. és II. beváltási osztályú gubót még több csoportra kellett válogatni. A

beváltási III. osztályút már nem válogatták tovább, mert az használhatatlan gubókból tevődött össze.

A 18 gubóraktár közül hétben válogattak fonodai feldolgozásra alkalmas gubót. Ezen raktárak között volt a tolnai is.

Fonás céljára válogatott gubóosztályok az alábbiak voltak: reale, realino, macchiata, cartella és mortí.

(A gubóosztályok és a különféle selyemhulladékok nevei az olasz betanító munkásoktól származik. Ezek az elnevezések a selyemfonás befejezéséig változatlanul megmaradtak.)

A reale minősítése: a gubó mindkét végén és közepén erős, felülete tiszta, a felületén sáv vagy bemélyedés csak egy-két milliméter hosszban lehet.

A realino minősítése: a gubó mindkét végén erős, közepén kissé gyengébb lehet, a sáv vagy bemélyedés hossza 5-6 milliméter lehet.

A macchiata minősítése: a realino tulajdonságai mellett elszíneződések, foltok megengedhetők és a reale minőségének megfelelő kicsi gubók.

A cartella minősítése: végein és közepén gyenge gubók, valamint a realino tulajdonságokkal rendelkező kicsi gubók.

A mortí minősítése: kétféle mortít különböztetünk meg. A mortí I-et és a mortí II-t. A mortí gubót adó hernyó renyhekórbán szenvedett, de be tudott gubózni és gubózás után a teste a gubóban szétfolyt. Ha ez a testnedv csak a gubó belső falát festette meg, akkor a gubó külső színe szürkessé vált, ez volt a mortí I. Amikor a testnedv a gubó külsején is megjelent, akkor vagy az egész gubó, vagy csak egy része fekete színű lett. Ez volt a mortí II.

Fonásra csak a felsorolt gubóosztályok feleltek meg, a mortí II kivételével. A fonásra válogatásnál még az alábbi osztályokat alkalmazták: doppi, bucata, bosco, spelaja. Ezeket a gubóosztályokat a selyemhulladék feldolgozóknak adták el.

A fonási osztályokra válogatott gubót zsákba rakták, lemérték, majd jegyzéket készítettek, amellyel a fonodának továbbították szállítás alkalmával. A jegyzékben a zsákok betűjele és száma, bruttó, tara és nettó súlya szerepelt.

A fonodában a munkaidő megkezdése előtt - fonónként - egy-egy kosárban volt elkészítve a feldolgozásra váró gubó. A kosarakban lévő gubót pontosan lemérték a gubómérőben és a gubókönyvbe bejegyezték a fonó jele mellé. A gubókönyvben nem a fonó neve

szerepelt, hanem egy szám, ugyanis a motollaszekrények számozva voltak, ami egyben a fonó számát is jelentette. A fonók nem minden esetben kaptak ugyanannyi gubót. A kezdő gubómennyiséget mindig a fonandó fonalvastagság határozta meg. Abban az esetben, ha a kimért induló gubómennyiség nem volt elegendő a munka befejezéséig, akkor egy bizonyos mennyiséget még kaphatott a fonó. Ezt az újabb mennyiséget is bejegyezték. Előfordult olyan eset is, amikor a kiindulási mennyiség sem fogyott el. Ilyenkor a maradék gubót a gubómérőben visszamérték és az illető fonó javára írták. A felhasznált gubó pontos mérése lényeges volt, mert az előállított selyemfonalat is lemérték huszonnégy órai pihenés után. A feldolgozott gubó és az abból termelt selyem hányadosa adott egy viszonyszámot, ami megmutatta, hogy egy kiló gubóból mennyi selyemfonalat tudott az illető fonó előállítani. Meg volt szabva egy norma, amit el kellett érni. Ha a norma alatt termelt a fonó, akkor néhány fillér jutalmat kapott, ha viszont több gubót használt fel a megengedettnél, akkor meghatározott büntetést kellett fizetnie. A viszonyszám szakmai neve: „rendita” volt.

A selyemfonás első fázisa a gubó főzése volt. A munkaidő megkezdésére a főzőüstök fel voltak töltve, a szükséges hőfokra fel is voltak melegítve. Az üstökben lévő víz hőfokának 96 foknak kellett lenni. Munkaidőkezdésre a fonólavorokat is feltöltötték és felmelegítették.

Az üstöket kezelő munkás – a főző – a szükséges mennyiségű gubót betette az üstbe, mely a víz színén úszott. A kefetartó kart vízszintes helyzetbe hozta, amely enyhén a víz alá nyomta a gubókat és elindította a kefe forgómozgását. A kefe mozgása kb. 40-50 másodperc letelte után leállt. A leállást követően a kefét felemelte, a kefe szálaira tapadt gubószálakat onnan lefejtette, majd a kanál segítségével a gubókat az üstből kiemelte és a fonó részére átadta.

A gubó a hajszálnál is vékonyabb szála két részből áll: a belső rész a fibroin – a tiszta selyem – a másik rész a szericin – ragasztóanyag – ami a fibroint körülveszi. A selyemszál csak abban az esetben gombolyítható le akadály nélkül, ha a szericin oldott állapotban van, ezért szükséges a 96 fokos víz. Miután a szericin oldott állapotba kerül, a mozgó kefe felkócolja a gubók felületét és minden gubó szála rátapad a kefe szálaira.

A kefe mozgásának befejezésekor fel kell emelni a kefét a gubókról, ellenkező esetben a gubó fala túlságosan elázik és minőségi

selyemfonal előállítására alkalmatlanná válik. A gubófalból apró darabok szakadnak le.

Mint ahogy a főzőasztal leírásánál ismertettem, a kefe mozgásának időtartamát változtatni lehetett. Ez azért volt szükséges, mert túl sok kefefordulat sok szálát húzott le a gubókról és az nagy mértékben rontotta a renditát. A legjobb minőségű gubónál alkalmazott kefefordulat 15-20 között volt.

A főző a fonót szükséglete szerint szolgáltra ki gubófőzetekkel. A fonó a főzetet a lavor vízébe helyezte, amelynek legalább 45 fok melegnek kellett lenni. A főzésnél feloldott szericinnek továbbra is oldott állapotban kellett lennie és ez csak a meleg vízben volt lehetséges. A fonó a főzetben lévő gubók szálait kézzel addig húzta, amíg a gubókról tiszta, göb mentes szál nem jött. A fonó által kézzel lehúzott selyemszálak adták az első selyemhulladékot, aminek „struza” volt a neve. A száltisztítás során a szál nélküli gubók kiváltak, melyeket a fonó az üres merítőkanálba tett és ismét főzésre került, a szükségnek megfelelő főzetlen gubóval. Miután a gubók szálainak tisztítása befejeződött a fonó a tiszta szálakat bal kézben tartotta. Ha egy gubó az orsó alatt lefogyott, vagy valami oknál fogva levált, akkor a bal kézben tartott szálakból egyet az orsó alá helyezett.

Az orsók az alábbiak szerint működtek: a csomózó feladata volt – az elszakadt selyemfonal esetenkénti összekötése mellett – a gubószálak orsóba fűzése is. Egy fémszálát helyezett az orsó furatába, amely kb. 2-3 cm-rel hosszabb volt az orsónál. A gubószálakat a fonó a kilógó fémszálra csavarta, így amikor a csomózó kihúzta a fémszálát vele együtt a gubószálak is átjutottak az orsó furatán. A csomózó a szálakat a felső fonalvezető görgőre – a „rotelini”-re – vezette, majd az alsóra és ez után az egyik ágat a másikra tekerte annyiszor, hogy az egymásra tekert rész legalább 10 cm hosszú lett. A hernyóselyemfonal gyártás leglényegesebb mozzanata volt a két ág egymásra tekerése, ugyanis az egymásra tekert ágakból kiszorítódott a szálak közül a lavorból felvitt víz és a szálak egymáshoz szorultak. A víz kiszorításával kis mértékű száradás is bekövetkezett így a szericin ragasztóképessége az egymáshoz szorított szálakat összeragasztotta és közel hengeres keresztmetszetet kapott a fonal. Az egymásra tekert fonalszakaszt „kereszt” néven ismerték. A kereszt után – amikor a szálak már kissé összeragadtak – nem szálról, hanem fonalról beszélünk. A csomózó egy harmadik görgőn is átvezette a fonalat,

amely már a motollához vezetett. A motollán a fonalat rögzíteni kellett és megkezdődhetett a folyamatos termelés. Fonalszakadás esetén mindig csomóval kellett a fonalat végteleníteni. A csomózásnál keletkezett fonalhulladék neve: „strazza” volt.

A fonónak nyolc vagy tíz orsót kellett kezelni., figyelemmel kíséreni. Reale, realino és macchiata minőségeknél általában tíz orsóval dolgoztak. Cartella minőségű gubónál általában nyolc orsóval, mert ez a gubóminőség már jóval gyengébb volt az előző háromnál.

A fonóasztal lapok alatt felszerelt tengelyekre ékelt dörzskerekektől kaptak forgó mozgást az orsók. A dörzskerekekre nehezedett egy dörzskerekekhez hasonló öntöttvas kerék. Ez utóbbi rövid tengelyen rögzült. A rövid tengely másik végére hornyos kereket ékeltek. Ezt a tengelyt jobb és bal oldalon villa rögzítette. A hornyos kerék hornyában foglalt helyet az orsóhajtó zsinór, amely egy görgő pár segítségével a zsinórt a függőleges irányból vízszintes irányba terelte. A végtelenített orsóhajtó zsinór vízszintes helyzetben az orsók hornyaiba futott. A görgők nemcsak a zsinór helyzetét változtatták meg, hanem zsinórfeszítőként is működtek, mert egy acéllapra voltak szerelve.

A hernyóselyem fonásnál a fonalvastagságokat két számmal adták meg. Például: 14/16 vagy 18/20. A fonalvastagságot „titer”-nek nevezték. A fonóval esetenként közölték, hogy milyen titerű fonalat kell előállítania, azaz azt is közölték vele, hogy egy-egy orsó alatt hány darab gubóról kell gombolyodni a szálnak.

A felügyelőség és a fonodák vezetői minden évben a gubótermés felmérése után ún. próbafonásokat végeztek, amikor megállapították, hogy abban az évben egy gubónak milyen vastag a szála. Ennek ismeretében határozták meg, hogy egy-egy titer kifonásához hány darab gubónak kell az orsó alatt gombolyodni.

A fonalvastagság, azaz a titer ellenőrzése a munkaidő teljes tartama alatt szigorú szabályok szerint történt. Az ellenőrzést a „próbalányok” végezték. Minden csoportnak volt próbalánya, akinél egy zacskóban annyi számozott golyó volt, ahány fonóhely volt a csoportjában. A zacskóból kihúzott egy golyót és a golyón lévő számnak megfelelő fonó egyik motolláját kiemelte. Hogy melyik motollát kellett kivenni azt egy másik zacskóból kihúzott szám mutatta. A motolla egyik motringjáról 450 méter hosszúságú fonalat a kézi motolla segítségével legombolyított. Annak a legombolyított fonalnak a grammban mért

súlya megmutatta, hogy a fonó az előírásnak megfelelő számú gubót használta az orsó alatt vagy sem. Ha a mérési eredmény a titer határok közé esett, a fonó minőségi pénzjutalmat kapott. Ha az ellenőrzés azt állapította meg, hogy a próba a titer alsó, vagy felső határértékétől egy vagy két értékkel eltér, akkor a fonó sem jutalmat, sem büntetést nem kapott. Ha viszont az eltérés bármelyik irányban három vagy ennél nagyobb értéket mutatott, akkor progresszív büntetés illette meg a fonót.

A fonó nemcsak a jó titer kifonásában volt érdekelt, hanem a jó rendita elérésében is. Ez a két lényeges minőségi követelmény magyarázata annak, hogy 6-7 hónapos szorgalmas fonási gyakorlat kellett ahhoz, hogy valaki nyolc vagy tíz orsóval dolgozhasson.

A munkaidő leteltével a fonó a motolláról levette a motringokat, átkötötte egy olyan zsinórral amelyiknek az egyik végén az ő száma volt, ezután bevitte a napi termelését a selyemszobába, ahol egy fogas állványon a számával jelzett fogásra felakasztotta. A selyemszobában a motringok a következő napig pihentek, majd lemérték és a korábban ismertetett módon meghatározták a rendita értékét.

A selyemszobában a motringokat az ott dolgozók kézbe vették. Először egy ötfogú fésű és egy tű segítségével négy egyenlő résznél a motringba fonalat fűztek. A négy fűzésből három fehér fonallal történt, a negyedik mindig színes volt, annak megfelelően, hogy milyen titerű volt a motring fonala. Minden fonalvastagságnak meghatározott színe volt, így ha esetleg két finomságú motring keveredett, könnyen felismerhető volt. A fonalak befűzése után kezdődött a motring tisztítása. Ha rövid megvastagodott fonal részeket talált a tisztító, akkor azt a fonalszakaszt kivágta, a megrövidített fonalat a motringban körülvette és a két egymáshoz tartozó véget összekötötte. A pontos kivezetést azért kellett lelkiismeretesen végezni, mert ellenkező esetben a motring további felhasználásánál keresztezett fonalak esetén a motring feldolgozhatatlanná vált. A selyemtisztítási munka több hónapos tanulási időt igényelt. Gyakran előfordult, hogy nem is tudták megtanulni a tisztítási munkát.

A tisztításnál keletkezett hulladék neve: „strazza”.

A tisztításnál használt fésű és tű anyaga sárgaréz volt.

A rend, a munkafegyelem betartását, a fonók, főzők, csomózók munkájának folyamatos ellenőrzését a csoportvezetők végezték.

A mai emberek számára elképzelhetetlen volt az akkori munkafegyelem. Egymással beszélgetni tilos volt, munkahelyet elhagyni csak előzetes engedéllyel volt szabad és így tovább. Egy csoportvezetőhöz kb. 40-45 személy tartozott.

A fonás során a gubófal teljes vastagságában nem gombolyodott le teljesen, ugyanis fonalgártásra csak a gubófal középső része alkalmas. A külső rétegeket a főzésnél a kefe szedi le, a belső falrész pedig – a báb körül – egyben marad. Ennek magyarázata a hernyó munkavégzése a gubó kialakításában. Amikor a hernyó megkezd a gubó elkészítését akkor még nincs semmi szabályosság fejének mozgásában, de ekkor kialakítja a gubó formáját és elkészül a gubó külső része. Ezt követően a hernyó feje nyolcshoz hasonló mozgást végez és ez a mozgás mind addig tart, amíg a hernyó testéből erősen fogyni kezd a selyem. Ebben az állapotban a hernyó már fáradt is, s így a maradék selyem lerakásában már ismét nincs szabályosság.

A fonás során, amikor a gubóról elfogy a gombolyítható „középső” rész, akkor a szál elszakad és a báb a vékony gubóhártyával leül a lavor aljára. A lavor alján lévő maradványokat általában a munkaidő első és második felének végén kiszedték, összegyűjtötték, majd egy nagy üstben addig főzték, amíg a vékony hártyák szét nem nyíltak. Az üstben keletkezett nagy masszát kiemelték és késsel kb. fél négyzetméteres lepedőszerű képződményt készítettek, ami a hernyóselyem fonás újabb hulladéka volt, a neve: „macerati”. A maceratit is hulladékselyem feldolgozók használták fel. Ebből készült az akkor jól ismert burett fonal.

A macerati darabokat - miután felvágták – addig rázták, amíg az összes báb ki nem esett abból a darabból. A báb hivatalos neve „crisalidi”, de az emberek leginkább „bigász” néven ismerték. A bigász háziállatok nevelésében nagyon jó szolgálatot tett, mert sok fehérjét tartalmazott.(67)

A szekszárdi városatyák sehogyan sem tudták megemészteni azt a tényt, hogy a fonoda Tolnán került felépítésre. Miután Tolnán megkezdődött a fonoda építése, a Tolnavármegyei Közlöny c. újságban már több pozitív értelmű cikk nem jelent meg. Az 1900. április 11-i nagy ünnepséggel megtartott üzemindításról csak múlt időben tudattak annyit, hogy a géppróba megtörtént.(68)

Még évekkel később is jelentek meg olyan újságcikkek, melyek kétségbe vonták, hogy vajon a Csörge-tó vize valóban nem felelt-e meg selyemfonás céljára.(69)

Még egy olyan gyermeteg ötlet is elhangzott, hogy a tolnai Duna vizét el kellett volna vezetni Szekszárdra.(70)

Negatív értelmű cikket jelentetett meg a Tolnavármegye, nem is egyet. Az 1900. augusztus 22-i szám beszámol arról, hogy 39 olasz munkás nem vette fel a munkát a szigorú munkafegyelem és kevés fizetés miatt. A felügyelőség gyorsan és rövid idő alatt kivizsgálta az ügyet és az olasz rebellis hölgyeket kifizették és a legközelebbi vonattal hazaküldték őket.(71)

A másik szenzáció, hogy 1901. október 8-án sztrájk miatt leállt a tolnai fonoda a hosszú munkaidő és az alacsony fizetés miatt. A sztrájk előtt 11 és fél órát kellett dolgozni naponta. Ekkor már egy fél órával rövidebb volt a munkaidő, mert a fonoda indulásakor még 12 órát dolgoztak. Ezt a sztrájkot a járási főszolgabírónak jelentették, ugyanis abban az időben a szociáldemokraták Tolnán is szervezkedtek. Arra gondoltak, hogy a sztrájk is az ő szervezésük eredménye. A sztrájk miatti üzemállás elhúzódott, ezért a külföldi vásárlókat értesíteni kellett, hogy esetleg csak november 1-én kezdhetnek ismét dolgozni. Arról sajnos nem lehet tudni, hogy politikai szempontból volt-e retorzió.(72)

A selyemfonoda történetében 1906. márciusában is volt sztrájk. Ekkor 22 dolgozót bocsátottak el. A „sztrájk vezér”: Pruzsina Borbála volt, aki 1900. április 28 – 1906. március 1-ig dolgozott a fonodában. Kvanduk Mari neve mellé bejegyezték: „sztrájk miatt örökre kizárva, főcinkos”.(73)

Mint ahogy korábban jeleztem Bezerédj Pál a fonodákat – amikor már minden szempontból kifogástalanul üzemeltek – bérbe adta. Ez alól csak a tolnai volt kivétel. Ezt a fonodát megtartotta saját kezelésben. Itt képezték ki a jövőbeni igazgatókat, csoportvezetőket és mindenféle szakembert. Gyakran előfordult, hogy külföldről is jöttek tanulmányozni a magyar selyemfeldolgozást. Ezekkel a vendégekkel is Tolnán foglalkoztak. Ha Bezerédj-t bármilyen küldöttség kereste fel, azt el nem mulasztotta, hogy a tolnai fonodát be ne mutatta volna. Mai szóhasználattal élve referencia-üzem volt a tolnai.(74)

1910. évben két újabb épületben kezdődhetett jelentős tevékenység a selyemfonoda telepén.

Az egyik épületben lehetőség volt arra, hogy a fonodában előállított selyemfonalakat két vagy több ágban összecénnázzák, így szövésre alkalmas cénnákat is elő tudtak állítani.(75)

A cénnázó épületét a fonoda egyik végére merőlegesen helyezték el, mely egy emeletes épületként épült, majd a II. világháború előtt még egy emelettel megtoldották. A fonoda és a cénnázó épületeket az első emelet szintjén összekötő folyosó kapcsolta össze.(76)

A másik épület, mely kétemeletes volt, már az év elejétől várta az árva lányokat, akiknek koruknál fogva már el kellett hagyniuk az intézeteket.

AZ ORFELINÁT. (MUNKÁSNŐOTTHON)

Bezerédj Pál országos tevékenységének minden méltatója külön fejezetben foglalkozik a fonodák mellett létrehozott munkásnőotthonokkal. Bezerédj munkássága az ország legszegényebb rétegének anyagi helyzetét segítette. A munkásnőotthonok létesítése e nincstelen réteg gyermekeinek felkarolását próbálta megoldani. E tény miatt foglalkoztak a méltatók külön részként a munkásnőotthonokkal, azaz az orfelinátokkal (Bezerédj szóhasználatával).

A munkásnőotthonok létrehozásával Bezerédj három célt kívánt megvalósítani. Az egyik: az akkori törvények szerint a gyermekek az árvaházakban csak 13-ik életévük betöltéséig maradhattak. Hozzávetőlegesen évente 4000 gyermek hagyta el az intézeteket. Nagyjából fele-fele arányban voltak fiúk és lányok. A fiúk – általában – iparos vagy paraszt családokhoz kerültek. A lányok közül sokan elkallódtak, kisebb részük cselédként tengette életét. Az intézeteket elhagyó lányok helyzete adta Bezerédj Pálnak az első megvalósítandó célt, azaz otthonokat létrehozni a leánygyermekek elkallódásának megakadályozására.

A másik cél az volt, hogy az otthon lakói elsajátítsanak egy szakmát.

Harmadszor pedig Bezerédj szükségesnek tartotta, hogy a lehetőségekhez képest családi környezet alakuljon ki, ahol rendet, fegyelmet, engedelmességet, pontos munkavégzést tanuljanak és szokjanak meg a lányok. Bezerédj Pál a munkásnőotthonokkal kapcsolatos elgondolásait a Tolnán megépített kétemeletes, 120

gyermek elhelyezésére alkalmas otthonnal valósította meg, mely 1910. január 1.től várta az új lakókat.(77)

Az otthon lakóit elsősorban az árvaházakból várta Bezerédj. Kisebb mértékben özvegy szülők, vagy több gyerekes családok gyermekeit is felvették az otthonba.(78)

A tolnai otthonba az ország távoli helységeiből is kerültek gyermekek, mint Kézdivásárhelyről, Ungvárról, Nyitráról.(79)

A tolnai munkásnőotthon megnyitása után még Győrben, Komáromban és Újvidéken is létesült otthon. 1916-ban a négy otthonban összesen 540 leánygyermek tartózkodott, ez volt a legmagasabb létszám az otthonok történetében.(80)

A tolnai otthonban 1913-ban 121 (81), 1918-ban 109 (82) lakó tartózkodott. Bezerédj Pál a munkásnőotthonok létesítését az országban lévő gyárosoknak is ajánlotta, mert állandó munkaerőt biztosított az iparnak és a gyermekvédelem is megvalósult.

Bezerédj nyomatékosan felhívta az érintettek figyelmét az otthonok szigorú ellenőrzésére, nehogy a gyerekeket kihasználják, megkárosítsák. Bezerédj az otthon lakóinak érdekében a miniszternél is eljárta, egy ide vonatkozó törvény megalkotása érdekében. Ez a törvény nem valósult meg.

A tolnai munkásnőotthon közvetlenül a fonoda épülete mellé épült. A földszinten kapott helyet a konyha, az ehhez szükséges kamra, valamint az ebédlő. Az épület Duna felé eső oldalán egy fedett rész is tartozott az otthonhoz, ahol a nyári étkezések és egyéb foglalkozások történtek.(83)

Az első emeleten helyezték el a hálótermet, a mosdóhelyiséget és a mosdóhelyiség egyik felében a fal mellett betonból készült vályúk feletti csapokból tudtak mosakodni a lányok. A szekrények tulajdonképpen csak ruhatároló fiúlkék voltak, melyeket zárni lehetett.(84)

A második emeleten volt a kápolna, a betegszoba, a szabadidő eltöltésére szolgáló helység és más kisebb szobák.(85)

Az épület alagsorában egy fürdőmedencét és mosókonyhát alakítottak ki.(86)

Az otthonhoz tartozott, de attól távolabb építettek egy kis házat két helységgel, ami fertőző betegség esetén elkülönítőnek szolgált.(87)

Az otthonba érkezők a következő felszerelést kapták: egy pár félcipő, két pár harisnya, két ing, egy mellényke, egy nyári és egy téli

ruha, egy alsószoknya, egy fésű, bekenő-, sár- és fényesítő kefe és egy pár fapapucs. Ezen kívül télen meleg kendőt is kaphattak. Később alsóneműből többet kaptak.(88)

A lányok múltjáról csak a fonoda igazgatójának és Bezerédjnek volt szabad érdeklődni. Bezerédj ezzel is egy új élet kezdését kívánta biztosítani.

Bezerédj törekvése az volt, hogy a leányok tanulják meg, miként tudják magukat fenntartani és – ahogy Bezerédj egy jelentésében írja – „szabaduljanak meg az eddig élvezett könyöradományok demoralizáló hatásától.”(89)

Az otthonok fenntartását három forrásból biztosították. Az egyik anyagi forrást az állam biztosította. Bezerédj ugyanis a Földművelésügyi Minisztériumban elérte, hogy az állam is segítse a munkásnőotthonok létrehozását. A másik forrást a fonodának kellett biztosítani. A harmadikat maguk a lányok biztosították, ugyanis napi ételmezési költségeikhez hozzá kellett járulniuk.(90)

Az otthon lakóira felügyelők vigyáztak, kiknek feladata a lányok testi-lelki nevelése volt, a rendszeret elsajátítása, szigorú fegyelem mellett.

Egy felügyelő nőhöz harminc lány tartozott, később, amikor már a fegyelmet megszokták, akkor negyven. A felügyelő állandóan a lányokkal volt, étkezésnél is és a hálólhelyiségben is.(91)

A lányok reggel és este mosakodtak és fésülködtek. Nyáron naponta, télen hetente fürödtek. Havonta egy alkalommal hajmosást is kellett végezni. E tisztálkodásokat a felügyelők ellenőrizték. A fürdés az alagsorban épített medencében történt. A medence négyzet alakú volt és mind a négy oldalán négy lépcső vezetett be a vízbe. A medence felső mérete 4x4 méteres lehetett, melyet előre melegítet vízzel töltöttek a megfelelő szintig.(92)

Bezerédj Pál a miniszternek írt jelentésében a tisztaságról a következőket írta: „Kétséget nem szenved, hogy maga a tisztaság a gyermekek magatartására észrevehető hatással bír.”

Bezerédj a felügyelőktől megkövetelte, hogy naponta kétféle jelentést adjanak részére. Ezekből a jelentésekből egyértelműen megtudható, hogy milyen mindenre kiterjedő megfigyeléseknek kellett eleget tenni a felügyelőknek.

Az „A” jelű jelentés kérdései:

1. A gyárban kinek a munkáját kifogásolja az igazgató?

2. A gyáron kívül kinek a munkáját vagy magaviseletét kifogásolja a felügyelő?
3. Milyen az általános kedv a gyáron kívül?
4. Vannak-e munkásnők, akiknél szomorúság vagy rossz kedv észlelhető?
5. Vannak-e gyengélkedők, akik azonban dolgoznak a gyárban? Kik azok és mi a bajuk?
6. Vannak-e gyengélkedők, akik nem dolgoznak a gyárban, de nincsenek ágyban? Kik ezek és mi a bajuk?
7. Vannak-e munkásnők, akik kénytelenek ágyban maradni? Kik azok és mi a bajuk? Orvos látta-e őket és mi a véleménye?
8. A szakácsnéval meg vannak-e elégedve, tisztességesen főz-e? Voltak-e, akik nem voltak megelégedve és pedig: a./ az ételek minőségével, b./ az ételek mennyiségével.
9. Voltak-e látogatók és kik?(93)

A „B” jelű jelentés kérdései:

1. Büntetés a gyárban:
 - Kiket büntettek meg a szokásos pénzbírságon kívül?
 - Miért voltak megbüntetve?
 - Mi volt a büntetés?
 - Voltak –e az illetők büntetve? Hányszor? És miért?
2. Büntetés a munkásnőotthonban:
 - Kiket büntettek?
 - Miért büntették meg őket?
 - Mi volt a büntetés?
 - A büntetést be vezették-e a büntetés könyvbe?
 - Voltak-e már előbb is büntetve? Miért és hányszor?(94)

A gyár orvost is alkalmazott, aki hetente két alkalommal ellenőrizte a konyhát abból a szempontból, hogy az étel mennyisége és minősége az előírásnak megfelel-e.

A jelentés megállapította, hogy az otthonban lakó lányok jobb színben voltak, egészségesebbeknek látszottak, mint azok a munkásnők, akik a gyárban dolgoztak, de nem voltak az otthon lakói. Ennek az volt a magyarázata, hogy a munkásnőotthon lakói napi háromszori étkezésben részesültek, de a nem otthonban lakók legtöbbször nem táplálkozott rendszeresen és kellő mennyiségben.(95)

Az otthonban főleg tészta ételeket főztek, gondoskodva a megfelelő zsír mennyiségének felhasználásáról.

Az alábbi háromnapi étrendből egyértelműen következtetni lehet a lányok ellátására a tolnai otthonban.

1912. december 1-i, vasárnapi étlap:

Reggeli: Tejeskávé kenyérrel
Ebéd: Paradicsom leves csipetkével
Savanyú burgonya főzelék sertéssülttel
Tepertős pogácsa
Ozsonna: Kenyér
Vacsora: Savanyú burgonya főzelék sertéssülttel
Tepertős pogácsa

Az étkezési nyersanyagok napi költsége 56 korona 67 fillér. Egy személyre 45,7 fillér esik.

1912. december 11-i, szerdai étlap:

Reggeli: Tej kenyérrel
Ebéd: Burgonya leves csipetkével
Burgonyás tészta
Ozsonna: Kenyér
Vacsora: Hurka savanyú paprikával

Étkezési nyersanyagok összes költsége: 38 korona 82 fillér. Egy személyre 31,3 fillér esik.

1912. december 25-i, karácsonyi étlap:

Reggeli: Kávé kaláccsal
Ebéd: Barna leves májas gombóccal
Savanyú tökfőzelék kolbásszal
Csokoládés kuglóf
Ozsonna: Kalács
Vacsora: Savanyú tökfőzelék sertéssülttel
Mákos és diós kalács

E napon az alábbi nyersanyagokat használták fel a konyhán:

50 kg kenyér	á: 24 fillér	12 korona 00 fillér
28 lit. Tej	á: 18 fillér	5 korona 04 fillér
3 kg zsír	á: 1 korona 75 fillér	5 korona 25 fillér
20 kg liszt	á: 34 fillér	6 korona 80 fillér
5 kg kolbász	á : 1 korona 35 fillér	6 korona 75 fillér
5 kg hús	á: 1 korona 52 fillér	7 korona 60 fillér
20 kg tök	á: 13 fillér	2 korona 60 fillér

0,5 kg csokoládé	á: 2 korona 40 fillér	1 korona 70 fillér
24 db tojás	á: 6 db 40 fillér	1 korona 60 fillér
4 kg mák	á: 64 fillér	2 korona 56 fillér
30 db zsemlye	á: 02 fillér	- korona 60 fillér
vanília		- korona 20 fillér
0,5 kg vaj	á: 2 korona 40 fillér	1 korona 20 fillér
0,5 kg kávé	á: 3 korona 40 fillér	1 korona 70 fillér
1 kg pótkávé		- korona 88 fillér
4 kg dió	á: 88 fillér	3 korona 52 fillér
2 kg cukor	á: 88 fillér	1 korona 76 fillér
	összesen:	61 korona 26 fillér

Egy személyre 49,4 fillér esik.(96)

Kenyeret tetszés szerint fogyaszthattak a lányok.

Az orvos rendelése szerint – a rászorulóknak – külön tejet kaptak.

Az orvosnak negyedévenként kötelessége volt a lányok testsúlyát ellenőrizni. 1912. év utolsó negyedében a következő testsúlymérési eredmény született: 95 lány összesen 153 és fél kilóval gyarapodott, 7 lány súlya változatlan volt és 13 összesen 13,6 kg-ot fogyott. Az orvosnak a fogyás okát ki kellett vizsgálni és a vizsgálat eredményéről Bezerédjt tájékoztatni kellett.(97)

A testsúlyméréssel kapcsolatban még egy érdekes adata: 1912-ben a győri otthon lakóinak súlya 3,2 kg-al nőtt, a tolnai otthon lakóinak súlya csak 1,6 kg-al. Ennek magyarázata az, hogy 1912-ben a tolnai otthon már a harmadik évben működött, a győri pedig csak az első évében volt.(98)

Az otthonban élő lányok mindannyian egyforma ruhát hordtak.

Évente két öltözet ruhát kaptak, melyet az otthonban varrtak meg. E varrási munkába bevonták a lányokat is szabadidejükben. Így tehát a varrással is megismerkedhettek.

A lányok nemcsak egyforma öltözékükről voltak felismerhetők, hanem karszalagot is kellett viselniük. Ezt a megkülönböztető jelzést annak idején természetesnek tartották, mint ahogy a szigorú fegyelmet is, a puritánsággal együtt. Ide kívánczok Bezerédj Pálnak egy közlése, mely nemcsak Bezerédjnek, hanem az akkori kornak életvitelét is jellemzi: „Nehogy azonban a nagyzásra kapjanak hajlamot, intézkedtem, hogy az otthonban nyáron mezítláb járjanak az Olaszországban dívó fapapucsban, télen meleg harisnyában, de szintén fapapucsban járjanak. Érdekes, hogy ezen

nagyrészt koldussorsú leányokat nehéz rábíni, hogy legalább a gyárban mezítláb járjanak.”(99)

Az otthon életében előfordultak túlkapások a felügyelők részéről. Az ilyen felügyelőket elbocsátották az otthonból.

A varráson kívül hímzést is tanulhattak azok, akik erre kedvet éreztek. Később voltak olyan lányok, akik el is adták a kézimunkájukat.(100)

A lányok az otthonba kerülésük alkalmával vallásuknak megfelelő imakönyvet is kaptak. Azok, akiknek vallásuk szerinti templomuk volt a községben, minden ünnep- és vasárnap istentiszteleten vehettek részt. Ha pedig a templom távolabbi községben volt, akkor annak látogatása – az időjárástól függően – 2-3 hetenként történt. A távolabbi községekbe való templomlátogatás télen okozott problémát.(101)

Vasárnap délután a 17-18 éves lányok felügyelet nélkül elhagyhatták az otthont a községben teendő sétára. A fiatalabbak csak felügyelővel sétálhattak. Ugyancsak felügyelőnői kísérettel mehettek bálba is.

A lányokat télen 6 órakor, nyáron fél 6-kor ébresztették, vasárnap és ünnepnapokon egy órával később. A reggeli 7 órakor volt. Utána dolgoztak a fonodában, majd 12 órakor ebédeltek. A fonodai munka 14 órától folytatódott általában, 16 óráig, néha 18 óráig. A vacsora 19,30-kor, nyáron 20,00 órakor volt.

A délutáni szabadidőben kedvüknek megfelelő időtöltést választhattak. Ki kézimunkázott, ki a daloskörben énekelt, vagy esetleg segített az otthonban adódó kisebb munkák elvégzésében, vagy olvasással töltötte szabadidejét.(102)

A 15. életévüket be nem töltött gyerekeknek heti két alkalommal egy tanító által vezetett oktatásban kellett részt venni.

Bezerédj rendelkezése szerint a munkásnőotthon képviselte a lányok érdekeit a gyárral szemben, ezért két intézkedést kellett foganatosítani. Az egyik szerint az otthon lányait éppen olyan bánásmód és díjazás illette meg, mint a gyár nem otthonban lakó munkásait. Az I. világháború előtti években a lányok díjazása 1 korona 23 fillér volt naponta.(103)

Előfordult természetesen olyan eset is, amikor egy-egy lány nem felelt meg a gyári követelményeknek, ezeket a gyerekeket visszaküldték oda, ahonnan érkeztek.

A másik intézkedésnek megfelelően a gyár igazgatója kéthetenként jelentést készített Bezerédj részére az otthonbeli lányok előmeneteléről és keresetéről.(104)

Mint ahogy korábban említettem, az otthon fenntartásában az otthon lakói is részt vettek, mégpedig napi 40 fillért kellett fizetniük az ételmezésükért. A napi keresetből megmaradó összeget bejegyezték a gyerekek nevére kiállított könyvecskébe. Az elszámolás hetenként történt. A heti keresetükből levonták az étkezési térítés összegét, a maradékot nemcsak a könyvecskébe jegyezték be, hanem ezeket az összegeket a Tolnai Takarékpénztárba be is fizették. A megtakarított éves összegek – átlagban – 200 koronát tettek ki, személyenként.

Bezerédj rendelkezése szerint minden otthonlakónak volt még két könyvecskéje. Ha valamelyik gyerek esetleg nagyobb kiadásra szánta el magát (kendő, kabát) és ezt a vásárlást a felügyelők indokoltnak találták, akkor ezt a kiadást a nagyobb vásárlások könyvecskéjébe kellett bejegyezni.

A harmadik könyvecske apró kiadások rögzítésére szolgált. Ha vasárnap délután kimenőre mentek, kaptak 10 fillér költőpénzt. A könyvecskéjükbe tételesen be kellett jegyezni, hogy mit vettek és mennyiért.(105)

Az otthon fenntartásában a gyárnak a következő kötelessége volt: a felügyelők, a szakácsnők és a cselédek bére a gyárat terhelte, továbbá a tüzelő, a világítás, az otthonba lépés első beszerzés költségei szintén a gyáré volt. Évente a lányoknak biztosított két öltözet ruha anyagát is a gyár fizette, de a varratást az otthonban végezték.(106)

Minden lányt a munkás betegsegítő pénztárba bejelentettek . Ez az összeg is a gyárat terhelte.(107)

A rend, a fegyelem, a tisztaság nem volt minden otthonban egyforma. E téren kiemelkedett a tolnai, mert Bezerédj sokat tartózkodott Tolnán. Így a fegyelemnek, a rendnek és a tisztaságnak a tolnai otthonban példamutatónak kellett lenni.

A kimenők alkalmával a lányok megismerkedtek a község lakóival és a legényekkel is. A községbeliek a lányok viselkedésével meg voltak elégedve, szerénynek, illemtudónak tartották viselkedésüket. A legényekkel létrejött kapcsolat némelyike házasságban végződött. Ilyen esküvő jött létre

Mosbacher József borbély és Milos Ilona között 1919. június 5-én. Milos Ilona eredeti neve Milos Ikónia volt, de az Ikónia név nehezen volt megjegyezhető, ezért az otthonban Ilonára könnyítették az Ikóniát.

Milos Ikónia a Torontál megyei Ozorán született 1898. szeptember 1-én. Édesanyja neve: Milos Anka volt. Az anyakönyvi megjegyzés szerint: „Vegyes vallás akadályoztatás alól a 303/1919. kerületi püspöki rendelet alapján felmentve.” A lány tanúja: Jankovics Titusz.(108)

Egy másik esküvő: Bartos Ferenc hajós nőül vette Rigó Ilonát, aki Mezőhegyesen született 1901. január 20-án.(109)

Rigó Ilona testvér húga, Viktória is az otthon lakója volt.

A Rigó lányok Aradról kerültek Tolnára. Édesapjuk korán meghalt, kávéházukat édesanyjuk vezette tovább, de sajnos tönkrement. Az édesanya az újságban talált hirdetésre adta először Ilona lányát a tolnai otthonba. Ilona látta, hogy az, akinek testvére is az otthon lakója, jobban feltalálja magát, ezért kérte édesanyját, hogy Viktóriát is adja az otthonba. Kérését a mama teljesítette. Viktória csak egy évet töltött Tolnán, mert a keze a fonodai munkától ekcémás lett. Élete Budapesten folytatódott háztartási alkalmazottként. A családban, ahol Viktória alkalmazásban volt, az édesanya meghalt, később az apa feleségül vette Viktóriát. A zsidóüldözések folytán Viktória férjét deportálták. Ezt követően Viktória Tolnára költözött névére lányához. A háború végén, amikor Viktória budapesti férjének holttá nyilvánítását megkapta lett Fekete Márk tolnai férfi felesége.(110)

Egy másik testvérpár története is ismert. Nevelics Hermina feleségül ment Jankovics Titusz tolnai férfihez. Hermina testvére Ertsébet volt, aki rövid időt töltött az otthonban. Távozása után Budapesten „gyermekkertész”-nek tanult és családoknál nevelőnként alkalmazták.(111)

Búza Zsuzsanna is Tolnán maradt, aki Kurovszki pék felesége lett.

A tolnai otthon 1921. június 30-val szűnt meg.

Bezerédj Pál élete során igyekezett elhárítani magától a személyét érintő dicséreteket, elismeréseket.

Talán ennek a túlzott szerénységnek a következménye az, hogy ennek a rendkívüli embernek az örök nyughelyét nem őrzi semmilyen emlék.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Tolna megyei Levéltár (továbbiakban: Tml) Fent István:A magyar selyemtenyésztés 250 éves múltjából 5. old (továbbiakban: Fent I.: A magyar...)
2. Tml. Fent I. A magyar... 10. old.
3. Tml. Fent I. A magyar... 12-13 old.
4. Tml. Fent I. A magyar... 37. old.
5. Tml. Fent I. A magyar... 61. old.
6. Tml. Fent I. A magyar... 76-77. old.
7. Tml. Fent I. A magyar... 81. old.
8. Tml. Fent I. A magyar... 82. old.
9. Tml. Máday Izidor: Bezerédj Pál emlékezete.(továbbiakban: Máday I. Bezerédj...) 14. old.
10. Tml. Máday I. Bezerédj... 17.old.
11. Tml. Máday I Bezerédj... 22. old.
12. Tml. Fent I. A magyar... 90. old.
13. Tml. Máday I. Bezerédj... 22. old.
14. Tml. Máday I.Bezerédj... 22.old.
15. Tml. Méday I. Bezerédj... 18. old.
16. Tml. Máday I. Bezerédj... 18. old.
17. Tml. Fent I. A magyar... 94. old.
18. Tml. Máday I. Bezerédj... 19. old.
19. Tml. Máday I. Bezerédj... 9. old.
20. Tml. Fent I. A magyar... 219. old.
21. Tml. Máday I. Bezerédj... 20. old.
22. Tml. Tolna vármegye selyemtenyésztése VII. táblázat 29. old.
23. Tml. Selyemtenyésztők naptára 1910 74-81. old.
24. Tml. Fent I. A magyar... 219. old.
25. Tml. Tolnamegyei Közlöny (továbbiakban:TmK) c. újság 1893.VI.25
26. Tml. Máday I. Bezerédj... 21. old.

27. Tml. Fent I. A magyar... 107. öld.
28. Tml. Fent I. A magyar... 107. old.
29. Tml. Fent I. A magyar... 108. old.
30. Tml. Fent I. A magyar... 109. old.
31. Tml. Fent I. A magyar... 107. old.
32. Csatornai József Tolna, Dohány u. 20. Ő volt az utolsó gubóraktár vezető. A gubófojtás az ő elmondása alapján.
33. Tml. Máday I. Bezerédj... 8. old.
34. Tml. Máday I. Bezerédj... 9. old.
35. Tml. Máday I. Bezerédj... 11. old.
36. Tml. Tolnavármegye (továbbiakban: Tv) c. újság 1900.X.14.
37. Tml. Máday I. Bezerédj... 11. old.
38. Tml. Fent I. A magyar... 219-249. old.
39. Tml. Máday I. Bezerédj... 25. old.
40. Tml. Máday I. Bezerédj... 25-26. old.
41. Tml. Fent I. A magyar... 104-105. old.
42. Tml. TmK. 1897.VI.6.
43. Tml. Tv. 1900. XI.11.
44. Tml. Fent I. A magyar... 110. old.
45. Tml. Tv. 1900.XII. 23. és 1901. I.6.
46. Tml. Máday I. Bezerédj... 28. old.
47. Tml. Máday I. Bezerédj... 28. old.
48. Tml. Tolnavármegye és a Közérdek c. újság 1918.I. 24.
49. Tml. TmK. 1893.I.26.
50. Tml. TmK. 1893.II.5.
51. Tml. TmK. 1893.II.26.
52. Tml. TmK. 1894. I.7.
53. Tml. TmK. 1894.I.7.
54. Tml. Selyemtenyésztési Felügyelőség iratai (továbbiakban: StF) 1894. VI.2.
55. Tml. StF iratai jegyzőkönyv 1894.IV.8.
56. Tml. StF iratai, levél 1894.IV.1.
57. Tml. AtF iratai, jegyzőkönyv. 1894.IV.8.
58. Tml. StF iratai, levél 1894. IV.16.
59. Tml. StF iratai, levél 1894.XI.14.
60. Tml. StF iratai, beruházási napló 1898.VII.4.
61. Tml. TmK 1895.VI.30.
62. Tml. TmK. 1897.V.16.

63. Tml. TmK.1898.I.30.
64. Tml. Tv. 1900.IV.15.
65. Tml. TmK.1899.XI.5.
66. Tml. Tv.1900.IV.15.
67. E számmal jelzett részekre vonatkozó írásos anyag nem található sem a Levéltárban, sem más irodalomban. A hitelességet egyrészt a Selyemgyár Emlékszobájában található gépek szolgálják, valamint e dolgozat írójának a szakértelme, aki a tolnai fonoda utolsó vezetője volt.
68. Tml. TmK. 1900.IV.11.
69. Tml. TmK. 1902.I.30.
70. Tml. TmK. 1902.II.13.
71. Tml. TmK.1900.VIII.22.
72. Tml. TmK. 1901.X.17.
73. Tml. Jegyzék a tolnai fonoda munkásnőiről.
74. Tml. Fent I. A magyar... 108. old.
75. Tml. Fent I. A magyar... 110. old.
76. A tolnai Selyemgyár Emlékszobájában található tervrajzok.
77. Tml. Máday I. Bezerédj... 24. old.
78. Tml. Bezerédj Pál jelentése gr. Serényi Béla Magyar Királyi Földművelésügyi miniszter úrnak „A tolnai, győri és komáromi M. Kir. Selyemfonóval kapcsolatban készített munkásnőotthon három évi működése” c. 3. old. (továbbiakban: Bezerédj jelentése)
79. Tml. Bezerédj jelentés melléklete
80. Tml. Sz. Bányai Irén: A magyarországi selyemgyárak munkásnőotthonai (továbbiakban: Sz. Bányai...) c. dolgozat 97. old.
81. Tml. A tolnai munkásnőotthon elszámolási könyve 1913/14.
82. Tml. Letéti főkönyv 1918.
83. Tml. Fent I. A magyar... 1.sz.kép
84. Tml. Fent I. A magyar... 2.sz.kép
85. Tml. Fent I. A magyar... 3.sz.kép
86. Tml. Fent I. A magyar... 4.sz.kép
87. A tolnai Selyemgyár Emlékszobájában található tervrajz.
88. Tml. Sz. Bányai... 101. old.
89. Tml. Bezerédj jelentése 4. old.
90. Tml. Bezerédj jelentése 13. old.

91. Tml. Bezerédj jelentése 4. old.
92. Tml. E dolgozat szerzője még látta ezt a medencét 4.kép
93. Tml. Bezerédj jelentése, melléklet 20. old.
94. Tml. Bezerédj jelentése, melléklet 21. old.
95. Tml. Bezerédj jelentése 5. old.
96. Tml. Bezerédj jelentése, melléklet 17-18. old.
97. Tml. Bezerédj jelentése, melléklet 6-7. old.
98. Tml. Bezerédj jelentése 6. old.
99. Tml. Bezerédj jelentése 6. old.
100. Tml. Sz. Bányai... 103. old.
101. Tml. Bezerédj jelentése 7. old.
102. Tml. Sz. Bányai... 103. old.
103. Tml. Bezerédj jelentése 10. old.
104. Tml. Bezerédj jelentése 10. old.
105. Tml. Bezerédj jelentése 11. old.
106. Tml. Bezerédj jelentése 13. old.
107. Tml. Bezerédj jelentése 8. old.
108. Tolnai plébánia hivatal anyakönyve 1919.
109. Tolnai plébánia hivatal anyakönyve 1919
110. és 111. Füzesi Józsefné (Tolna, Árpád u 1.) elmondása szerint,
aki Rigó Ilona lánya.